

Miestas prie dviejų upių. Vilnius svetimšalių akimis XV–XVIII a.

TOMAS ČELKIS

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, 01513 Vilnius
El. paštas tomas.celkis@if.vu.lt

Tiriamas Vilniaus vaizdinys, kurį savo tekstuose XV–XVIII a. užfiksavo mieste apsilankę svetimšaliai (1). Pasakojimus apie Vilnių užrašė diplomatai, dvasininkai, amatininkai ir nuotykių ištroskę bastūnai. Papildomai tyrime remtasi užsienio intelektualų žiniomis apie miestą, kurios juos pasiekdavo per kitus asmenis ir tekstus. Tai formavo bendrą svetimšalių žinių bagažą ir nuomonę apie Vilnių bei jo gyventojus. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje atvykėlius stebino ir žavėjo laukinė gamta. Todėl pasakojimuose apie Vilnių daug dėmesio skirta geografinėi miesto padėčiai, apylinkių grožiui. Absoliuti dauguma pasakotojų aprašė miesto lokaciją, išsidėstymą, apibūdino svarbiausių pastatų architektūrą. Retsykiais fiksavo duomenis apie vietos gyventojus, miesto daugiaeniškumą ir daugiakonfesiškumą. Esama duomenų apie asmeninius atvykėlių potyrius: pramogas, maisto kokybę, amatininkų gaminius, prekių asortimentą ir jų kainas. Svetimšaliai sugalvojo ir pritaikė įvairius epitetus Vilniaus miestui: „miestas prie dviejų upių“, „šiauriausias Europos miestas“, „katalikiškas miestas“ ir kitokių.

Raktažodžiai: Vilnius, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, svetimšaliai, kelionių raštija, įvaizdis, stereotipas, turizmas

Lietuvos valdžios institucijose plėtojama šalies pristatymo užsienyje strategija skleidžiant Lietuvos vardo žinomumą pasaulyje. Siekiama formuoti pozityvų ir patrauklų įvaizdį. Vienas geriausių būdų sužinoti, kaip svetimšaliai regi Lietuvą, yra jų apklausa – ką jie girdėjo ir žino apie Lietuvos Respubliką. Taip galima nustatyti svarbiausias asociacijas ir simbolius, išskylančius išgirdus šios šalies vardą. Pristatant šalį turizme pirmiausia ir dažniausia atsiremama į istorinius pasakojimus ir vietos tradicijas, o toliau pereinama prie dabarties aktualijų. Reprerentaciniai pasakojimai fragmentuojami priklausomai nuo to, kurios šalies vietovės geriausiai žinomos dėl savo unikalumo. Neretai valstybių vizitinėmis kortelėmis tampa sostinės. Jos ne tik pritraukia didžiausias investicijas, bet kartu yra valstybių dvasiniai centrai, kur telkiasi politinės galios ir kultūros potencialas. Šis straipsnis yra apie Lietuvos sostinę Vilnių ir istorinių laikų svetimšalius, kurie praeityje aplankė miestą ir jį aprašė dienoraščiuose, atsiminimuose bei laiškuose. Miesto istorinio įvaizdžio tyrimo, kurį leidžia gerai apčiuopti

(1) Tyrimą rėmė Vilniaus miesto savivaldybė: Vilniaus miesto istorijos tyrėjo stipendija. Už konsultacijas ir patarimus dėkoju doc. Liudui Jovaišai, prof. Aivui Ragauskui.

svetimšalių surašyti šaltiniai, istoriografijoje vis dar nėra. Šių dienų istorinėje sąmonėje įsitvirtinę tik pavienių istorinių asmenybių iš užsienio pasakojimai apie Vilnių. Kai kurių pasakojimų vertimus į lietuvių kalbą dar 1983 m. publikavo Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas [47] (kiek anksčiau Lenkijoje pasirodė panašaus pobūdžio ledinių [101; 65; 66]). Išties gerai, kad tokie duomenys buvo įtraukti į mokslo apyvertą (ypač sovietmečiu), tačiau, deja, jie piešė ribotą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir jos gyvenviečių vaizdinį. Ilgainiui istoriografijoje daugėjo darbų, kuriuose aprašyti svetimšalių apsilankymai LDK, nagrinėti jų pasakojimai apie tai, ką svečiai čia regėjo ir patyrė (2). Daugiausia yra tekstų apie istorinį Vilnių apskritai, paremtų LDK vietos gyventojų surašytais šaltiniais (ir archeologiniais duomenimis). Tokie šaltiniai šių dienų skaitytojui pateikia daugiau ar mažiau neutralų, o kartais ir ištaigingą Vilniaus vaizdinį. Vietos gyventojai įprastai Vilnių vaizduodavo, ypač literatūriniuose kūriniuose, kaip didį ir turtingą miestą (3), tačiau tyrimų, išimtinai paremtų svetimšalių pasakojimais apie Vilnių, yra mažai. 1923–1924 m. bene pirmą kartą Janas Fijałekas paskelbė dviejų dalių darbą, kuriame išdėstė bendras amžininkų, taip pat svetimšalių, žinias apie XV–XVII a. Vilnių [29; 28]. Deja, autorius pateikė fragmentiškus ir negausius šaltinių duomenis, iš esmės pasiremdamas keturių svetimšalių liudijimais apie miestą bei dar kitais šaltiniais, leidusiais rekonstruoti bendrą Vilniaus urbanistinį paveikslą.

Ilgą laiką istoriografijoje nebuvo tekstų, kuriuose būtų pateikti svetimšalių išpūdžiai tiek apie LDK, tiek apie istorinį Vilnių. Tik XX a. 7-ajame dešimtmetyje Jonas Bičiūnas straipsnyje apie XVI a. jėzuitus, kurie atvyko į Vilnių steigti kolegijos ir dirbti, remdamasis vienuolių pasakojimais, pateikė faktų apie jų požiūrį į miestą [10]. Po kurio laiko kalbininkas Guido Michelini mokslo populiarinimo straipsnyje trumpai aprašė Venecijos pasiuntinių Girolamo Lippomano 1575 m. ir Pietro Duodo 1592 m. pasakojimus apie LDK gyventojų papročius ir Vilnių [51]. Autoriaus tekstas vertingas tuo, jog jis pirmasis paskelbė šią informaciją, nors šių amžininkų liudijimai nėra pernelyg išskirtiniai, nes faktiškai pakartojo kitų atvykėlių užrašytus išpūdžius.

Lenkų istorikė Tereza Chynczewska-Hennel 1998 m. straipsnyje pateikė faktografiją apie popiežiaus nuncijaus Maria Gilonardi vizitą Vilniuje 1636 m. vasarą, deja, nenagrinėjo diplomato pasakojimo apie miestą, nors darbe užsimena, kad tokio būta [15]. 2009 m. baltarusių istorikas Genadijus Saganovičius paskelbė kelis vertingus tekstus apie vokiečių keliautojo Samuelio Kiechelio vizitą Vilniuje XVI a. ir miesto aprašymą, kuriame svečias labai išsamiai nupiešė jo paveikslą, regėtą kasdienybę, išdėstė asmeninius potyrius [109; 108]. Vėlesnėje publikacijoje filologas Mintautas Čiurinskas analizavo istorinį Vilnių kaip visumą (gyventojus, užstatymą, miestiečių kolektyvą), plačiau aptarė 1520 m. į Vilnių atvykusio popiežiaus nuncijaus Zacharijaus Ferrerio kelionės aprašymą, kuriame paminėtas ir Vilnius [20].

Po kelių metų Irena Buckley paskelbė straipsnį apie XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje Vilniuje apsilankiusius prancūzų keliautojus, o kartu ir jame gyvenusio profesoriaus Johano Georgo Adamo Forsterio išpūdžius apie miestą, kuriuos jis išdėstydamas laiškuose bičiuliams [13]. Deja, tekstas yra ne tiek apie miesto įvaizdį atvykėlių pasakojimuose, kiek apie svetimšalių Lietuvoje istoriją, jų atvykimo priežastis.

Apžvelgtuose tekstuose Vilniaus miesto istorija regima vien svetimšalių akimis. Atvykėlių pasakojimuose pateiktas labiau tiesmukas požiūris į Vilnių: jie nevengė pažerti

(2) Žr. svarbiausius tyrimus apie keliones ir žmonių mobilumo istoriją: [40; 45; 98; 102; 86; 90; 85; 82; 81; 83; 84; 99; 52; 42; 44; 41; 106; 43; 75; 70; 71; 100; 104; 6; 37; 61; 34; 35; 19; 46; 103; 60; 59; 24 ir kiti tekstai].

(3) Keli pavyzdžiai: [91; 49; 77; 79; 56].

kritikos, išryškino miesto problemas, o į gyventojų įpročius ir ydas žvelgė „per atstumą“. Reikia manyti, kad šių liudijimų duomenys neišgalvoti. Vietos gyventojai dėl kasdienių patirčių daugelio savo elgsenos manierų ir įpročių, kaip ir kasdienės erdvės, nefiksuodavo, nes visa tai jiems būdavo įprasta, monotoniška ir pernelyg elementaru [39], o svetimšaliai į tai žvelgė įdėmiai ir fiksuodavo, kas jiems buvo kitoniška. Todėl šie duomenys leidžia pamatyti kiek kitokią Vilniaus miesto istoriją. Be to, amžininkų išdėstyti požiūriai ir vertinimai „suvaldo“ šių dienų istorikų vaizduotę, kuri, veikiamą vietinių šaltinių, tarsi pririša tyrėjų interpretacijas prie ne visada kritiško vietos amžininkų žvilgsnio į LDK realijas. Svetimšalių pasakojimai – savitas laiko veidrodis, skatinantis tyrėjus rinktis kiek kitas interpretacijas.

Šio šaltiniotyrinio straipsnio sumanymas yra rekonstruoti svetimšalių požiūrį į LDK sostinę Vilnių, kokį jie regėjo miestą ir ką apie jį pasakodavo (susikurdavo subjektyvų miesto vaizdinį / įvaizdį). Šiuo atveju svetimšaliais laikomi asmenys, kurie buvo kilę iš kitų šalių, nebuvo LDK piliečiai ir jų gyvenimas Vilniuje nebuvo nuolatinis. Tai suponuoja tyrimo objektą – Vilnius svetimšalių akimis XV–XVIII amžiuje. Tyrimo chronologijos pradžią nulėmė natūrali aplinkybė – pirmieji svetimšalių duomenys apie XV a. Vilnių. Baigtinę chronologinę ribą atitinka LDK okupacija, dėl kurios pakito miesto statusas – iš sostinės į provincijos miestą, kurį ir svetimšaliai ėmė kitaip vertinti.

Šaltiniotyrinio žanro tyrime siekiama įgyvendinti du uždavinius: 1) pirmiausia įvardyti svetimšalius, kurie užrašė pasakojimus apie Vilnių, mėginant suprasti tokių tekstų surašymo aplinkybes, priežastis ir paskirtį; 2) rekonstruoti Vilniaus vaizdinį (įvaizdį), pateiktą atvykėlių pasakojimuose. Atlikti tyrimą leidžia egzistuojantys pirminiai šaltiniai. Kiekvienas jų įvade neaptariamas. Tai išsamiai padaryta straipsnio dėstyje. Tačiau čia tyrimo šaltinius galima suskirstyti į grupes. Didžiausią grupę sudaro XV–XVIII a. naratyviniai šaltiniai. Tai kelionių raštijos paminklai – kelionėse svetimšalių vestuose dienoraščiuose (kelionių aprašymuose) nusakytas aplankytas Vilniaus miestas: neretai pateiktos bendros istorinės žinios apie miestą, paminėta jo architektūra, retsykliais aptarti gyventojai, užrašyti asmeniniai potyriai ir panašiai. Duomenys gana patikimi, nes faktiškai nebuvo prasmės jų klastoti. Atvirkščiai, stengtasi kuo tiksliau fiksuoti faktus. Antai diplomatai sąmoningai aprašydavo keliones, sutiktus žmones, reginius bei patirtis, nes ši medžiaga nuguldavo valstybių kanceliarijose, kurią vėliau skaitydavo kiti diplomatai, besiruošiantys kelionėms į svečias šalis.

Kita naratyvinių šaltinių kategorija – atsiminimai. Kai kurie svetimšaliai, dirbę valdovo dvare, pavyzdžiui, karininkai, vėlesniuose savo atsiminimuose keliais sakiniais paminėdavo aplankytą Vilnių. Dar vieni panašaus informacinio turinio šaltiniai yra laišakai. Amžininkai, ypač diplomatiniai pasiuntiniai, laiškuose pasakodavo savo potyrius ir įspūdžius apie Vilnių. Šie šaltiniai gana patikimi, nes daugelis pasiuntinių laiškais perduodavo naujienas savo valdovams, surašydavo trumpas ataskaitas apie LDK politinę padėtį ir viešąjį gyvenimą, kartu kai ką papasakodavo apie sostinę.

Atskira šaltinių grupė – intelektualų kūriniai. Pavyzdžiui, XV a. lenkų istoriko Jano Długoszo knygoose randama žinių apie Vilnių, XVI a. geografo Sebastiano Münsterio kūrinyje „Cosmographia“ yra keli sakiniai apie Vilnių. Tokios žinutės rodo informacijos apie Vilnių sklaidą tarp užsienio intelektualų ir platesnio rato skaitytojų. Ilgainiui šie duomenys buvo perrašyti iš knygų į knygas, padidindami duomenų tiek apie Vilnių, tiek apie LDK kiekį. Tyrime pasiremta ir svetimšalių sukurtais kartografiniais dokumentais – Vilniaus panoraminiais žemėlapiais ir planais, kurie dėl patrauklios ir lengvai perduodamos informacijos tarp intelektualų buvo tarsi miestų „vizitinės kortelės“.

PASAKOJIMŲ APIE VILNIŲ RAŠYTOJAI

Vakarų Europos miestų istorija rodo, kad Viduramžiais ir Naujaisiais laikais valstybių sostinės ir ekonomiškai stiprūs miestai dažniausiai būdavo daugiaetniniai. Monarcho dvaras pasižymėdavo iš užsienio šalių atvykusių asmenų įvairove. Diplomatai, pirkliai, nemažai amatininkų keliaudavo iš sostinės į sostinę, iš miesto į miestą. Dalis atvykėlių, gebėjusių pragyventi iš savo veiklos, pasilikdavo miestuose ilgesniam laikui. Istoriko Agniaus Urbanavičiaus tyrimai rodo, kad LDK laikų Vilnių papildydavo nauji miestiečiai, kurių dalį sudarė svetimšaliai. XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. Vilniaus naujieji miestiečiai atvykdavo iš Anglijos karalystės, vokiškų žemių (Austrijos), Lenkijos, Armėnijos, Čekijos, Danijos karalystės, Italijos (4), Genujos, Graikijos, Ispanijos karalystės, Prūsijos (Rytprūsių), Kuršo, Makedonijos, Olandijos, Persijos, Prancūzijos karalystės, Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – MDK; Rusijos imperijos), Švedijos, Šveicarijos, Transilvanijos, Osmanų imperijos, Vengrijos ir kitų kraštų [95, 200–214; 92; 93; 94] (5). Daugiausiai atvykėlių buvo iš Lenkijos, tolimesnių vokiškų žemių, Rytprūsių, Kuršo, Livonijos, MDK (Rusijos imperijos), Skandinavijos ir Viduržemio jūros regiono [95, 215–216; 96]. Šalys, iš kurių atvykę asmenys tapdavo naujais Vilniaus miestiečiais, atskleidžia ir žmonių mobilumo aplinkybes. Dalis svetimšalių, vedini reikalų, tikslingai apsilankydavo Vilniuje, kiti tik pravažiuodavo tranzitu, o treči mieste apsigyvendavo kurį laiką. Nemažai jų atvykdavo į Vilniaus universitetą. Šiuo atveju tyrime nenagrinėjami atvykę užsieniečiai (migrantai), bet norima detaliau aptarti tik tuos svetimšalius, kurie užrašė pasakojimus apie Vilniaus miestą. Kartu prie jų priskiriami ir šiame mieste nesilankę užsienio intelektualai, kurie savo kūriniuose pateikė pasakojimus apie Vilnių. Aktualu įvardyti, kas buvo šie pasakotojai, kad būtų galima tinkamiau vertinti fiksuotos informacijos patikimumą ir jos sklaidos galimybes Vakarų Europoje. Be to, asmenys, gyvenę judų gyvenimą, patys tapdavo informacijos šaltiniais daugeliui sutiktų žmonių, o jų perpasakota informacija ilgainiui pakliūdavo į įvairius tekstus.

Nagrinėti šaltiniai rodo, jog Vilniuje lankydavosi užsienio diplomatai, kurie ir tiesiogiai vykdavo į Vilnių, ir jį pravažiuodavo. Vilniuje jie susitikdavo su LDK pareigūnais, dvasininkais ir kilmingais asmenimis. Tuo laiku buvo įprasta kelionės metu atnaujinti ryšius su seniai matytais pažįstamais ir užmegzti naujas pažintis. Daugelio svetimšalių kelionių aprašymuose minima, kad LDK didikai būdavo itin linkę bendrauti ir susipažinti, taip pat dosniai apdovanodavo svečius. Antai XVII a. čia buvęs prancūzas Gaspardas de Tende teigė, jog su bendražygiais aplankė LDK kanclerį Kristupą Zigmantą Pacą, kuris jiems davė žirgų ir pinigų tolimesnei kelionei [22, 293] (6). Toks šeimininko gestas svečiui kėlė nuostabą.

Chronologiškai ankstyviausi užrašyti pasakojimai apie Vilnių siekia XV amžių. Vieną žinomiausių pasakojimų paliko burgundų riteris Ghillebert'as de Lannoy, keliavęs po LDK XV a. pradžioje [57, 39]. Iš viso čia jis lankėsi du kartus. Pirmą kartą į Baltijos regioną jis atvyko norėdamas sudalyvauti karo žygiuose prieš pagonis, bet neišsipildžius norui, (burgundas, vedinas smalsumo, tiesiog keliavo po kraštą, aprašė vietas, miestus ir sutiktus žmones.

(4) Apie italus Vilniuje žr.: [69; 88; 89; 9].

(5) Epizodinius faktus apie emigracijos į Vilnių nulemtą istorinę demografijos raidą žr. [78].

(6) Anglų keliautojas Williamas Coxe'as su bendražygiais 1778 m. Gardine buvo pakviestas pas grafą Antaną Tyzenhauzą, kur jie dosniai buvo vaišinami bei įkalbinėjami pasilikti dar kurį laiką Gardine ir apsigyventi jo namuose [17, 192].

Šaltiniai rodo, kad bene daugiausia diplomatinių pasiuntinių į LDK ir kartu Vilnių atvykdavo iš Italijos nuo Šv. Sosto (7), tačiau tik nedaugelis iš jų aprašė aplankytą LDK sostinę. Kai kurie apie miestą užsimindavo vienu kitu žodžiu. Vieną ankstyviausių žinučių apie Vilnių 1514 m. pateikė popiežiaus pasiuntinys Jokūbas Pisonas (kūrinyje „De Lithuano“), skyręs Vilniui kelias posmų eilutes ir teigęs, kad kuo greičiau nori grįžti į Romą [36, 76–77]. 1520 m. dėl pomirtiniais stebuklais garsėjusio princo Kazimiero kanonizacijos į Vilnių atvyko popiežiaus nuncijus Zacharijas Ferreris, kuris, vykdydamas misiją, parašė „Palaimintojo išpažinėjo Kazimiero gyvenimą“ ir viename iš šios hagiografinės biografijos skyrių papasakojo apie kelionę į Vilnių bei mestelėjo kelis sakinius apie miestą [1, 99–100; 5, 75–77; 20, 62–63]. Panašiai ir popiežiaus nuncijus Luigi Lippomanas 1555 m. laiške kukliai paminėjo, jog Vilnius yra pagrindinis LDK miestas, kuriame reziduoja karalius [3, 66]. Kiti pasiuntiniai iš Venecijos – G. Lippomano 1575 m. ir P. Duodo 1592 m. – vizitų Vilniuje ataskaitose užrašė siek tiek daugiau duomenų apie miestą, bet juos labiau domino LDK krašto kitoniškumas [51, 30–31]. Kiek vėliau, 1636 m. vasarą, Vilniuje lankėsi popiežiaus nuncijus Maria Gilonardi, kuris laiškuose iš Vilniaus taip pat nematė būtinybės detaliau nupasakoti miesto vaizdą ir fiksavo tik svarbiausius duomenis, kiek daugiau dėmesio skirdamas Vilniaus universiteto gyvenimui [2, 155–158, 203–209]. Taigi šių pasiuntinių liudijimai apie Vilnių trumpi ir nerodantys didelio susidomėjimo miestu.

Svetimšalių dvasininkų atvykimas į Vilnių neretai buvo susijęs su Vilniaus universiteto įsteigimu ir veikla. Kai kurie čia dirbti atvykę jėzuitai užrašė šiuokių tokių pasakojimus ir išpūdžius apie miestą. Pirmasis jėzuitas Vilniuje ispanas Alfonsas Salmerónas laiškuose papasakojo apie 1555 m. vilnietiškos žiemos atšiaurumą ir ekstremalius potyrius [64]. Jo pasakojimas apie miestą labai lakoniškas, bet patikimas, jis norėjo nusakyti tikrą situaciją. Po kurio laiko, 1570 m. liepos mėn., į Vilnių atvykę kiti jėzuitai, būsimi Vilniaus kolegijos darbuotojai – Austrijos provincijolas italas Lorenzas Maggio ir čekas Baltazaras Hostovinas, laiškuose pateikė daugiau išpūdžių apie Vilnių [10]. 1570 m. panašiomis aplinkybėmis pozityvų pasakojimą apie miestą savo pranešimuose pateikė jėzuitų viceprovincijolas Franciskas Sunyeras [80, 261–262; 68, 309; 67, 54]. Miesto reginiui jis nebuvo toks abejingas, kaip iki tol kiti.

Bene tokiomis pačiomis aplinkybėmis čia atsidūręs italas kunigas Alessandro Cilli XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje daugiau nei porą dešimtmečių gyveno ir tarnavo valdovo Zigmanto Vazos dvare italų kalbos sekretoriumi. 1627 m. jis publikavo knygelę, kurioje išdėstė gana platų pasakojimą apie Vilniaus miesto gyvenimą (aprašė viešas egzekucijas, 1610 m. Vilniaus gaisrą) [26]. Mėginant susidaryti Vilniaus vaizdinį italo akimis, ši medžiaga itin vertinga.

XVI–XVII a. Vilniuje lankydavosi užsienio diplomatai ir iš kitų šalių, ne vien tik nuo Šv. Sosto, tačiau jie paliko tik trumpas žinutes apie miestą. XVI a. pirmojoje pusėje Šv. Romos imperijos diplomatas Sigismundas von Herbersteinas kelionės į Maskvą aprašyme pateikė vieną išsamesnių pasakojimų apie Vilnių [76, 337–339]. Kitas vokiečių kilmės Brandenburgo hercogo pasiuntinys Hansas Petrachas, 1560 m. gabenęs į Vilnių LDK monarchui savo valdovo laišką, dienoraštyje aprašė kelionę ir potyrius Vilniuje [30]. Jo pasakojimas įdomus tuo, kad jis aprašo miesto kasdienybę ir savo laisvalaikį jame.

Matyt, dėl menkų ryšių mažai turime duomenų apie diplomatus, atvykusius į LDK iš Anglijos karalystės. Šaltiniuose paliudytas vieno aukšto rango Anglijos karalystės diplomato Jerome'o Horsey 1590 m. birželio mėn. vizitas Vilniuje – vykdamas į Maskvą jis keliavo

(7) Žr. plačiau: [73; 46].

per LDK. Ataskaitoje diplomatas rašė, kad būdamas svarbiausiame LDK mieste – Vilniuje susitiko su LDK vaivada Kristupu Radvila Perkūnu, su juo kalbėjosi, kartu išklaušė mišias, taip pat lankėsi naujojo bičiulio rūmuose, kur smarkiai puotavo [74, 251–252]. Ataskaitoje keliais sakiniais nusakyta LDK sostinė ir jos gyventojai.

XVII a. pastebimai sumažėjo užsienio diplomatų tikslingų vizitų į Vilnių. Panašu, kad svarbiausi Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) užsienio politikos klausimai daugiausia buvo sprendžiami Varšuvoje. Šaltiniai rodo, jog į Vilnių dažniausiai užsukdavo tranzitu pro jį keliaavę diplomatai. Vienas jų – imperatoriaus pasiuntinys Johannis Georgas Korbas, kuris 1698 m. vyko į Maskvą su didele kompanija ir, kaip nurodyta jo dienoraštyje, kovo 13 d. 11 valandą pasiekė Vilnių [107, 24–28]. Čia jis apsistojo pas jėzuitus. Kelionės dienoraštyje pasiuntinys nemažai parašė apie miestą, jo architektūrą ir Vilniaus universitetą. Tekste juntamas susidomėjimas ir net smalsumas.

Kita užsienio keliautojų kategorija, aprašiusi Vilnių, – bastūnai ir keliaujantys įvairių profesijų žmonės. Renesanso laiku gimusi „didžiosios kelionės“ (pranc. – *grand tour*) samprata reiškė, jog asmens išsilavinimas yra ne vien knyginis, bet paremtas ir praktiniais patirtiais lankant įvairius kraštus, susipažįstant su žmonėmis ir papročiais [87; 12]. Semtis patirties vyкта ne tik į Vakarų Europą – Vakarų civilizacijos židinį, būta atvirkštinių sumanymų – keliauta ir į mažai pažintus Europos pakraščius. Pasiturintieji keliaudavo dažniausiai ne vieni, su palyda. Būta ir nuotykių ieškotojų, kurie į pažintines keliones leisdavosi vieni. Vienas tokių iš turtingos šeimos kilęs vokiečių keliautojas Samuelis Kiechelis, kuris 1586 m. leidosi į „didžiąją kelionę“ ir vienas keliavo po Europą ir Artimuosius Rytus [109]. Liepos 1–13 d. jis lankėsi Vilniuje ir aprašė vizitą bei miestą. Panašus bastūnas buvo danų kilmės riteris Augustinas Freiherrnas zu Mörsbergas, 1592 m. vykęs iš Rygos į Prūsiją per LDK. Kelionėje rašė dienoraštį, kuriame aptarė LDK panoramą ir siek tiek Vilniaus vaizdinį, kritiškai vertindamas mieste vyravusią medinę architektūrą [72, 143].

LDK istorijoje mažai žinoma apie keliavusius amatininkus, kurie judėdavo iš miesto į miestą ir teikdavo paslaugas. 1620 m. gruodžio mėn. iš Rygos į Vilnių atvyko alavinių indų pameistris (liejikas) Augustinas Güntzeris. Šis raštingas amatininkas fiksavo kelionės įvykius ir matytus LDK miestus, taip pat Vilnių [38, 184–185]. Išlikęs trumpas, bet įdomus jo pasakojimo tekstas nenusileidžia išprususių vienuolių ar diplomatų rašytiems pasakojimams.

XVII a. egzistavo tendencija, kad į ATR iš Vakarų Europos atvykdavo vyresnio amžiaus sulaukę kai kurių profesijų asmenys, pavyzdžiui, kariškiai. Tėvynėje į antrą planą juos nustumdavo jaunesni ir aktyvesni jaunuoliai, todėl ieškodavo pragyvenimo šaltinio Rytų Europoje, kur jų sukaupia patirtis ir žinios buvo vertinamos. Nemažai jų atsidūrė ATR. Dėl panašių aplinkybių XVII a. antrojoje pusėje ATR gyvenęs prancūzų kariškis François Paulinas Dalairacas dienoraštyje negailėjo gražių žodžių Vilniui [21, 313, 354, 362]. Kitas prancūzas keliautojas Gaspard'as de Tende XVII a. antrojoje pusėje dirbo ATR karaliaus dvare ir, matyt, kartu su juo lankėsi LDK. Prancūzo atsiminimuose pateikti kai kurie negausūs duomenys apie Vilnius istoriją ir miesto būklę [22].

Turimi duomenys leidžia teigti, jog XV–XVII a. Vilniaus svečiai nedaug paliko pasakojimų apie šį miestą. Galima daryti įvairias prielaidas – kodėl taip nutiko? Labiau glumina tai, kad dar mažiau turime išlikusių svetimšalių pasakojimų apie Vilniaus miestą XVIII amžiuje. Vienas įdomesnių pasakojimų apie Vilnių parašytas 1750 m. čia apsilankiusio jauno Karaliaučiaus miestelėno Liudvigo Reinholdo von Wernerio, kuris vizitą mieste aprašė lotynų kalba [33]. Kitų pasakojimų apie Vilnių teko palaukti iki XVIII a. pabaigos. Įdomiai

ir savitai įžiliai apie Vilnių savo laiškuose rašė vokiečių keliautojas, gamtininkas ir mokslininkas J. G. A. Forsteris, kuris 1784–1787 m. ėjo profesoriaus pareigas Vilniaus universitete. Savo laiškuose užsienio draugams jis dėstydamas įvairiausias smulkmenas tiek apie LDK, tiek apie Vilnių [32]. Nors jos pasakojimai priverčia suraukti kaktą užkietėjusius vilnistikos gerbėjus, kita vertus, laiškų detalumas yra lobis istorikui, siekiančiam giliau pažinti miesto istoriją.

Dar galima paminėti du smalsius prancūzus Fortia de Piles ir Boisgeliną de Kerdu, kurie 1792 m. keliavo po ATR, lankėsi Vilniuje ir savo pasakojimuose kelis sakinius skyrė Vilniaus miestui [66, 708]. Nors tai tik informacijos trupinėlis, bet stingant tyrimui aktualesios informacijos, kiekviena žinutė tampa nepaprastai vertinga. Tendencinga, bet panašiai kai kurias žinias ir nuogirdas apie Vilnių 1793 m. kelionės dienoraštyje mestelėjo pedagogas iš Kuršo Friedrichas Schulzas (pačiame mieste nesilankė), važiuojęs per LDK pašto karieta iš Jelgavos į seimą Gardine [66, 476–477; 47, 109–116].

Deja, XVIII a. amžininkai šių dienų istorikui paliko dar mažiau duomenų apie LDK sostinę. Ir vėl klausimas – kodėl? Gal dėl to, kad XVIII a. politiniu požiūriu Vilnių ima nukonkuruoti Gardinas, nauja ATR seimų vieta? Ar todėl, kad Vilnius tapo miestu, kuris kartu su kitais miestais turėjo išgyventi virtualią regioninių karų ir maro epidemiją? Natūralu, kad dėl to smarkiai sumažėjo svetimšalių srautas į LDK, o kartu neliko kam rašyti kelionių dienoraščių ir pasakoti apie LDK miestus. Regis, panašios priežastys riboja vilniečių galimybes plėsti ir puošti miestą, pritraukti pirklius ir kitus svečius.

Daugelio pasakojimų autoriai buvo aplankę LDK sostinę, todėl rašydami rėmėsi asmeninėmis patirtimis ir, suprantama, vietos gyventojų liudijimais. Minėtini ir Vakarų Europos intelektualų kūriniai, kuriuose randama pasakojimų apie LDK ir Vilnių. Jų autoriai nebuvo apsilankę LDK ir negalėjo perpasakoti asmeninių patirčių. Kaupdami informaciją jie rėmėsi kitų keliautojų, diplomatų ir pirklių pasakojimais bei užrašais, taip pat nuogirdomis ir paskalomis, dėl to tekstuose atsirasdavo išgalvotų dalykų. Juolab rašiusiems buvo sunku patikrinti informacijos patikimumą. Nepaisant to, amžininkų fiksuota informacija atspindi Vakarų Europos gyventojų žinias apie LDK.

Vienas ankstyviausių užsienyje parašytų tekstų apie LDK buvo XV a. antrosios pusės lenkų intelektualo J. Długoszo kūrinys „Lenkijos istorijoje“, kurioje randamas pasakojimas ir apie Vilnių [7, 577; 25, 172]. Autorius nebuvo apsilankęs mieste, todėl jo žinios galimai buvo grįstos žmonių pasakojimais ir kaimyninių šalių raštija, pavyzdžiui, Vokiečių ordino kronikomis. J. Długoszo tekstai buvo skaitomi vėlesnių autorių ir vienas įrodymų – 1517 m. Lenkijos istoriko ir geografo Motiejaus Miechovitos traktatas „Apie dvi Sarmatijas“ [8, 352], kuriame randami analogiški duomenys apie Vilnių perpasakojant J. Długoszo informaciją.

Vėlesnis lenkų istorikas Martynas Kromeris (taip pat nesilankęs LDK) 1555 m. publikavo kūrinį „De origine et rebus gestis polonorum“ (perleistas 1558 ir 1568 m.), kuriame šis tas pasakyta ir apie Vilnių [18, 361–364]. Įdomi Jolitos Sarcevičienės įžvalga, kuri teigia, jog 1567 m. Lenkijos karaliaus ir LDK valdovo Žygimanto Augusto pasiuntinys Petras Barzijus vyko į Romą pasveikinti naujojo popiežiaus. Ten, prieš jam kreipiantis į popiežių Pijų V, pirmiau kalbėjo Markas Antonijus Muretas – popiežiaus oratorius ir jis pristatė popiežiui valstybę, iš kurios atvyko svečias [75]. Jo kalboje, 1592 m. publikuotoje Kelne, pateikta žinių apie LDK, kurių, kaip matyti, sėmėsi iš minėto M. Kromerio kūrinio. Vadinasi, pastarasis veikalas europiečiams buvo prieinamas ir skaitomas. Tačiau kai kurios A. Mureto kalbos detalės rodo, kad oratorius naudojo dar kažkokiais kitais šaltiniais arba pats sugalvojo ir pridėjo vieną kitą detalę.

Aptariant tyrimui aktualius užsienio intelektualų tekstus, reikia paminėti XV a. antrojoje pusėje (1458 m.?) pasirodžiusią italų rašytojo Eneaso Silvio Piccolomini (būsimo popiežiaus Pijaus II) knygą „De Europa“, kurioje, tarsi enciklopedijoje, pateikti duomenys apie Europos šalių geografiją ir istoriją, įskaitant LDK [62, 82–88]. Knyga buvo populiari, nes panašių darbų tuo metu dar nebuvo. Prie jos populiarumo prisidėjo knygos išspausdinimas. Nuo 1490 m. iki XVII a. buvo gausu jos spaudinių, o XVI a. pasirodė vertimai į kitas kalbas [62, 13]. XVI a. šios knygos naujų tiražų turinyje leidėjai įdėjo Rytų Europos žemėlapi, kuriame buvo pažymėti LDK kontūrai ir Vilnius, o miestą simbolizavo du nupiešti bokštai [40, 29–30]. Beje, kai kuriuose istorikų tyrimuose dėl neapsižiūrėjimo XVI a. papildyti perleistos publikacijos duomenys laikomi analogiškais XV a. leidimo turiniui. Tai netikslu, nes XV a. leidime nebuvo LDK žemėlapi. Į pastarąjį darbą panašus kito užsienio intelektualo, geografo S. Münsterio 1544 m. publikuotas kūrinys „Cosmographia“, kuriame (4 knygoje) keli puslapiai skirti LDK ir Vilniui (8). Jo tekste pateikta stilizuota Vilniaus miesto panoramos graviūra. Deja, neaišku, kuo remiantis sukurta šalies ir sostinės pristatymas.

Dar vienas panašios informacinės paskirties kūrinys – istoriografijoje bene geriausiai žinomas vokiečių geografo Georgo Brauno su kitais parengtas ir 1581 m. publikuotas „atlasas“, kuriame yra panoraminis Vilniaus planas ir išsamus miesto aprašas [8, 447–450; 47, 79–81]. Jame plačiai nusakytas Vilniaus miesto vaizdinys, aptarti gyventojai. Kol kas nėra pagrįstų žinių, patvirtinančių istoriografijoje randamas prielaidas, jog G. Baunas pats lankėsi Vilniuje. Todėl šiame tyrime laikomasi požiūrio, jog duomenys apie miestą surinkti iš to meto raštijos paminklų ir gyvų liudininkų. Galbūt ilgainiui atsiras daugiau šaltinių, kurie patvirtins autoriaus vizitą LDK sostinėje.

Užsienio raštijoje buvo ir daugiau autorių, kurie vienu kitu sakiniu paminėjo Vilnių. 1519 m. vokiečių teologas ir istorikas Albertas Kratzas kompiliaciniame darbe „Wandalia“ pateikė žinių apie Prūsiją ir Lietuvą, kartu kelis sakinius mestelėjo apie Vilnių [8, 28]. Nurodyta, kad Vilnius ir Kaunas buvo svarbiausi prekybiniai miestai. Analogiškai apie Vilnių papasakota prancūzų diplomato, alchemiko ir astrologo Blaise de Vigenère 1573 m. publikuotoje Lenkijos istorijoje prancūzų kalba (nežinoma, ar jis lankėsi LDK, panašu, kad ne) [23, 87]. XVI a. daugėjant intelektualų tekstų Europos geografijos ir istorijos temomis, ėmė rasti pirmieji geografiniai žinyai. 1578 m. Londone publikuotas specialus didžiausių XVI a. mūsų sąvadas – knyga, kurioje, aprašant Oršos kautynės, šis tas parašyta apie LDK sostinę Vilnių [102, 257; 4].

Duomenys rodo, kad tekstų autoriai buvo solidūs asmenys, kurie plačiau ar siauriau, kartais pasikartodami, aprašydavo Vilnių. Informacija fiksuota tiek pragmatiniu, tiek akademinio tikslais. Šiame tyrime pasitelkta daugiau nei dvi dešimtys tokių naratyvinių šaltinių. Vis dėlto per keturis šimtus metų parašytų pasakojimų apie Vilnių yra labai mažai, o tai rodo ribotą jam dėmesį. Tik pavienių svetimųšalių pasakojimai apie Vilnių detaliau nusakė miesto reginį, lokaciją ir architektūros akcentus. Išskirtiniais atvejais amžininkai aprašė savo potyrius mieste – leidžiamą laiką ir emocinę savijautą. Deja, tyrimo metu nepavyko rasti pasakojimo apie Vilnių, kurį būtų parašęs užsienio pirklys. Įprastai pirkliai gyvendavo mobilų gyvenimą, kelionių metu sukaupdavo daug informacijos apie svečias šalis, bet šiuo atveju tyrimui aktualaus pasakojimo nepaliko.

(8) Tyrime pasinaudota kiek vėlesniu XVI a. leidimu [54, 1125–1126].

KOKĮ VILNIŲ MATĖ SVETIMŠALIAI?

Didesnis kiekis europiečių Vilniaus vardą turėjo sužinoti iš 1323 m. LDK monarcho Gedimino laiškų, kuriais jis kvietė žmones iš svetur atvykti į LDK [14]. Regis, siauram ratui Vakarų Europos politikų ar pirklių Lietuvos ir Vilniaus vardai buvo žinomi ir iki tol, tik raštiškai jie nebuvo dokumentuoti. Tam nebuvo ir poreikio, nes LDK buvo tolimas Europos pakraštys. Ilgą laiką Europos žemyno ribų samprata buvo kitokia – jos ne taip plačiai buvo nusidriekusi į Rytus. Tą iliustruoja XV a. antrosios pusės italų rašytojo E. S. Piccolomini knygos „De Europa“ duomenys, kurioje aprašant LDK pateikta labai lakoniška informacija, o apie čionykščius miestus parašyta, jog buvo „tik keli miestai ir vos kelios gyvenvietės, su kuriomis prekiauja pirkliai“ [62, 83]. Šiam autoriui, nors ir to laiko intelektualui, LDK sostinės vardas dar nebuvo žinomas, o gal nevertas dėmesio užrašyti. Tokio pobūdžio informacija dar cirkuliavo ribotai. Reikėjo palaukti, kol žinių apie Vilniaus miestą plačiau paskleis iš svetur jį aplankę atvykėliai. Vienas jų buvo burgundų riteris G. de Lannoy, kelionės aprašyme pateikęs ankstyviausius duomenis apie Vilnių. Pasak kartografo Vaclovo Chomskio, pirmą kartą LDK teritorijos kontūrai su pažymėta sostine Vilniumi pavaizduoti XV a. antrosios pusės Mikalojaus Kuziečio (Nicolaus Cusanus) žemėlapyje [16, 21–38]. XVI a. ir vėlesniuose kartografiniuose šaltiniuose Vilniaus vardas nurodytas beveik visada. Tais laikais kartografija faktiškai buvo pagrindinis šaltinis, iš kurio daugelis sužinodavo apie regionus ir tolimų miestų vardus. Geografo S. Münsterio 1544 m. kūrinyje „Cosmographia“ jau randame nusakytą Vilniaus geografinę lokaciją: nuo Prūsijos (Baltijos) jūros Vilnius nutolęs 60 vokiškų ligų (1 liga atitiko nuo 2–7 km), nuo Rygos – 40 ligų, nuo Smolensko – 100 (9).

Artimi LDK kaimynai, natūralu, gerai žinojo Vilniaus miestą. Deja, tik vėlai užrašė jo vardą. XV a. J. Długoszas mini Vilnių kaip LDK sostinę, administracinę ir vyskupijos centrą, bet nepateikė miesto panoramos aprašo. Ilgainiui duomenų šaltiniuose apie miestą daugėja. Istorikas Janas Fijałekas nurodo, jog įvairiakalbiuose, svetimšalių surašytuose XVI–XVII a. šaltiniuose Vilniaus vardas rašytas labai įvairiai: prancūziškai – *le Wilne*, vokiškai – *Wilde*, lenkiškai – *Wilno*, lotyniškai – *Wilna*, *Vilna*, *Vilnae* [28, 123]. Gerai paieškojus, neabejotinai atsirastų dar daugiau pavadinimo formų.

Svetimšalių pasakojimai apie Vilnių neretai būdavo pradedami nuo bendrų istorinių žinių apie šalį, miestą ir geografinės padėties. Lenkų istorikas ir geografas M. Miechovita, kuris savo 1517 m. traktate „Apie dvi Sarmatijas“ rėmėsi J. Długoszo pasakojimu, rašė apie pagoniškų laikų Vilnių: „karalius Vladislovas [Jogaila] Vilniuje pagonių akivaizdoje liepė užgesinti tariamą šventą ugnį, sugriauti šventyklą ir altorių, ant kurio dėdavo aukas, iškirsti miškus, užmušti žalčius“ [8, 352]. Panašiai XVII a. antrojoje pusėje nuo istorinių žinių pradėjo ir prancūzų keliautojas G. de Tende, paminėdamas, kad Vilnius buvo valdovo Vytauto laikų sostinė [22, 42].

Populiarus pasakojimų akcentas, tarsi nerašytas pageidavimas, buvo šalies geografijos apibūdinimas [103, 79–94]. Tai pastebima vos ne visų LDK keliavusių svetimšalių tekstuose (10). Mėgta apibūdinti klimato savybes, net orus, nuo kurių smarkiai priklausė kelionės ritmas ir bendra savijauta svetimame krašte. 1560 m. Brandenburgo pasiuntiniui H. Petrachui Vilniaus apylinkės pasirodė gražios ir įdomios, o vykstant iš Gardino prieš Vilnių jam teko pravažiuoti totorių gyvenvietes ir kontaktuoti su vietiniais žmonėmis [30]. XVIII a. svetimšaliai taip pat žavėjosi miesto apylinkėmis. Tą pabrėžė čia 1784–1787 m.

(9) Pasinaudota kiek vėlesniu XVI a. leidimu [54, 1125].

(10) Žr. pavyzdžius: [21; 22; 53; 17].

gyvenęs profesorius J. G. A. Forsteris: „nors čia visi miškai pušynai, bet Vilniaus apylinkės akiai gražiausios, tokias tik mačiau Lenkijoje ir Lietuvoje“ [32, 62, 78]. Jam ypač patiko Verkiai ir jų kraštovaizdis. Šis akcentas pasakojimuose nėra būdingas tik Vilniui, nes gamtos siužetas LDK aprašymuose buvo vienas populiariausių, traukęs svečių akis [103]. Ypač žavėjo krašto laukiniškumas – gamta ir žvėrys bei savitas vietos gyventojų ryšys su gyvūnais.

Kitas pasakojimų akcentas – tikslios Vilniaus geografinės lokacijos apibūdinimas, kartais ir su klimato aprašymu. Svetimšaliai laikėsi požiūrio, jog tai reikalinga, kadangi užsienyje stigo bet kokių duomenų apie LDK, o europiečiai smarkiai domėjosi mažai pažiniais kraštais. 1520 m. į Vilnių atvykęs popiežiaus nuncijus Z. Ferreri savo kelionės aprašyme pateikė vizito Vilniuje detales, o viename iš epizodų dėstė: „Vilniaus miestas, esantis toliau į šiaurę nuo Sarmatijos, nuo Torūnės Prūsijoje, kur tada važiovome, yra penkių šimtų mylių atstumu. Šalto ir siaubingai niūraus dangaus šalis, kurioje vasara retai sutinkama, iš visų pusių plyti lygumos ir miškai, vandenys ir pelkės“ [1, 99–100; 5, 75–77]. M. Čiurinskas, plačiau tirdamas 1520 m. Z. Ferreri vizitą, pateikė nuncijaus pasakojimą apie Vilniuje praleistą laiką; viename epizode svečias stebėjosi miestą užklupusiu gausiu lietumi, kurį palygino su tvanu: „nuvykome į šventojo Stanislovo bažnyčią [Vilniuje], kuri ten yra svarbiausia bei vyskupiškoji, ir padėkoję Dievui bei deramai atlikę šventąsias apeigas, su didžiausia pagarba buvome nuvesti ir priimti svečių namuose. Verta nuostabos buvo tai, kad žengiant į patį miestą, nuo iš visų pusių susitelkusių debesų aptemęs dangus grėsė pratrūkti tokia gausybe vandens, kad, rodės, jog mums nebėra jokios vilties išvengti užplūsiąčio tvano pavojaus. <...> pradėjo lyti taip gausiai ir taip staiga, kad beveik tą pačią akimirką buvo įžengta į svečių namus“ [20, 62–63]. Regis, šiuo nuotykiu nuncijus norėjo sustiprinti krašto kitoniškumą ir laukiniškumą. Dar galima pridėti jėzuito A. Salmerono sakinį iš 1556 m. laiško, jog 1555 m. žiemą būnant Vilniuje ir ruošiantis vykti į Italiją laukta, „kol baigsis tie nepaprasti šalčiai, kurie spigina tame Rytų užkampyje. Užėjus šalčiui, darosi neįmanoma leisti į kelionę“ [64, 69]. Panašiai apie šalčius krašte sakė 1621 m. gruodžio mėn. iš Rygos į Vilnių atvažiavęs alavinių indų liejikas A. Güntzeris, kuris, būdamas Vilniuje, skundėsi sveikatos bėdomis dėl šalčio ir teigė, kad vos nenušalo kojų (11). Atšiaurus klimato krašto miestu Vilnių pavadina F. P. Dalairacas, kuris dienoraštyje 1688 m. parašė: „pats didžiausias ir pats gražiausias provincijos miestas visoje Šiaurėje“ [21, 362]. Kokia svetimšaliams pasirodė vilnietiška vasara, paliudyta 1570 m. į Vilnių atvykusio provincijolo L. Maggio tekstuose: Vilniuje liepos mėnesį dienos buvusios neįprastai ilgos – iki 18 valandų, o tikrosios nakties tebuvę 3 ar 4 valandos [10, 20]. Jo teigimu, jei visa tai Lietuvoje natūralu, tai Italijoje neįprasta. Be to, L. Maggio Lietuvai pritaikė labai įdomų epiteta, ją pavadindamas „vartais į Maskvą“, taip pasakydamas, jog čia buvo Europos pakraštys.

Ne vienas svetimšalis savo XV–XVII a. raštuose nusakė Vilniaus miesto geografiją. Absoliuti dauguma Vilnių vadino miestu prie dviejų upių – Neries ir Vilnelės. XV a. antrojoje pusėje J. Długosz as rašė: „lietuviai įkurtą Vilniaus miestą ir jį juosiančias Vilijos bei Vilnios upes pavadino kunigaikščio Vilijaus vardu“ [7, 577, 578; 25, 172]. Šv. Romos imperijos diplomatas S. von Herbersteinas XVI a. pirmojoje pusėje po vizito parašė: „Vilnius yra tautos sostinė, miestas plačiai išsiplėtęs, įsikūręs tarp kalvų, prie Vilijos ir Vilnios santakos. Vilija už keleto mylių žemiau Vilniaus įteka į Nemuną“ [76, 337–339]. Pastaruoju atveju Vilniui suteiktas ne tik miesto prie upių, bet ir miesto tarp kalnų / kalvų epitetas. Labai panašiai Vilniaus lokaciją 1573 m. nusakė prancūzų diplomatas B. de Vigenère: „Vilnius

(11) „<...> gydytojai ir kiti žmonės liepė man ieškoti pagalbos, liepė man kišti kojas į šaltą vandenį ir laikyti jas po kelias valandas, taip jas gydyti nuo nušalimo, tą dažnai ir darydavau“ [34, 184–185].

įsikūręs tarp kalnų ir kalvelių ir kartu prie upių Vilijos ir Vilnelės (*Vuelie et de Vilne*), nuo kurios jis ir gavo vardą“ [23, 87]. Analogiškai XVII a. antrojoje pusėje savo tekste pakartojo G. de Tende [22, 155]. Panašų „miesto prie upių“ akcentą suformavo tuometinis požiūris, jog didieji miestai būdavo geriausiai pasiekiami vandens keliais. Juolab keliaujantys žmonės žinodavo svarbiausius vandens kelius. Natūralu, kad ir šiuo atveju į tai atkreiptas dėmesys. Ilgainiui, prilipus tokiam epitetui, intelektualai, susipažinę su ankstesnių keliautojų tekstais, juos nurašydavo ir perpasakodavo savo skaitytojams. Vilniaus kaip miesto prie upių ir kalnų vaizdiny neprapuolė ir XVIII a. pasakojimuose. 1750 m. L. R. von Werneris rašė, kad Vilnius įsikūręs prie Neries upės, į kurią įteka Vilnelė, o pats miestas išsidėstę tarp kalvų [33, 3–4]. Deja, tokių XVIII a. pasakojimų mažai žinoma, dėl to sunku pasakyti, kaip šis miesto vaizdiny galėjo keistis ilgalaikėje perspektyvoje.

Svetimšaliai pabrėždavo išskirtinį Vilniaus statusą LDK: šalies sostinė, institucinis miestas, vyskupijos centras. M. Miechovita 1517 m. traktate rašė, jog, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, Vilnius dar buvo pagoniškos Lietuvos centras [8, 352]. Analogiškai XVI a. užsienio diplomatų relacijose vienbalsiai teigta, jog Vilnius – LDK sostinė ir pagrindinis šalies miestas. Popiežiaus nuncijus L. Lippomanas 1555 m. laiške teigė, kad tai svarbiausias LDK miestas, kuriame reziduoja valdovas – karalius [3, 66] (XVI a. svetimšaliai įprastai LDK monarchą vadino karaliumi, ne kunigaikščiu). Kitas diplomatas iš Venecijos G. Lippomanas 1575 m. užrašė, kad tai ne tik vienas svarbiausių LDK miestų, „ten galima įgyti visus mokslus ir ten stovi garsi pilis, kurioje gyvena kunigaikštis“ [51]. Ne kartą minėtas diplomatas S. von Herbersteinas išskyrė Vilniaus arkivyskupijos reikšmę su jai pavaldžiomis vyskupystėmis, įskaitant vyskupystes rusėnų žemėse [76, 337–339]. Vilnius kaip sostinė ir vyskupijos centras nurodytas ir geografo G. Brauno 1581 m. atlase [8, 79–81]. Be paminėtų miesto statuso akcentų, F. P. Dalairacas 1688 m. pažymėjo dienoraštyje: „Vilniuje, Naugarduke ir Minske dirba Vyriausiojo tribunolo institucija“ [21, 354]; „jame [Vilniuje] yra katedra ir centrinė šalies administracija, čia įsikūręs vyskupas, kuris turi savo provinciją; be to, Vilnius – sostinė geroje lokacijoje, nes joje veikiantis Tribunolas yra patogioje vietoje, kurią lengvai gali pasiekti į teismus vykę bajorai, o kiti LDK miestai lieka jau po šio miesto, bet taip pat, esant reikalui, lengvai pasiekiami“ [21, 362]. Į Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo instituciją Vilniuje 1750 m. dėmesį atkreipė L. R. von Werneris, kuris jį apėmė ir stebėjo teismo procesą didelėje salėje su sargyba. Ten ant sienos kabojo nukryžiuotasis ir buvo eiliuotas užrašas, skelbęs apie neparduodamą ir nenuperkamą teisingumą: *Judex sum, non Judas/ Judas vendidit justum/ Ego justitiam non vendam/ Scio te esse Judas/ Timeo, vae esse mihi* [33].

Vilniaus išskirtinumą smarkiai pabrėžė čia veikęs universitetas. Daugelis diplomatų ir keliaujančių dvasininkų aplankydavo universitetą, kai kurie apsistodavo pas jėzuitus. Pas juos atvykdavo svečių ne tik iš Vakarų Europos. Vilniaus akademijos dienoraštyje 1718 m. spalio 28 d. įrašas skelbė, jog iš Persijos į kolegiją atvyko misionierius – kunigas pasaulietis – su vienu persų pirkliau kataliku ir Rygos miestiečiu [97, 381]. Išdidžiai skamba Austrijos jėzuitų provincijolo L. Maggio užrašytas sakiny 1570 m.: „Vilniuje labai vertintas asmuo, turintis daktaro laipsnį“ [10, 21].

Svetimšalių pasakojimuose XVII a. aptinkami teiginiai, tapatinantys miestą su kultūros centru. 1688 m. F. P. Dalairacas, kalbėdamas apie LDK žmonių tamsumą ir pagonybę, užrašė: „tik Vilnius čia [LDK] yra kultūros žiburys“ [11, 34]. Daugiau žinučių apie Vilnių kaip universitetinį miestą pasiekė iš XVIII amžiaus. Vilnių universitetiniu miestu 1792 m. pavadino du prancūzų keliautojai F. de Piles ir B. de Kerdu [66, 708], kurie LDK skyrė tik

pastraipėlę. Tą patį epitetą randame pedagogo F. Schulzo 1793 m. kelionės dienoraštyje: „Lenkijoje yra du universitetiniai miestai, tai Krokuva ir Vilnius“ [66, 612]. Natūralu, kad toks įvardijimas priklausė nuo apsilankiusių žmonių požiūrio į išsilavinimą. Net kritiškasis Vilniaus universiteto profesorius J. G. A. Forsteris viename laiško 1783 m. rašė: „universitetas toje barbariškoje šalyje turi šiokią tokią svorį“ [32, 35].

Beveik visi svetimšaliai, kurie lankėsi mieste, pasakojimuose aptardavo miesto architektūrą, nurodydavo patraukliausius objektus, kaip ir šių dienų turistai, juos aplankydamo ir aprašydavo. Vienas pirmųjų Vilniaus užstatymą aprašė G. de Lannoy XV a. 2-ajame dešimtmetyje. Jis mini pilį, išsidėsčiusią ant smėlingo kalno, sutvirtintą akmenimis ir žeme, bet jos pastatai kieme buvę mediniai, šalia pilies tekėjusi Vilnelė; išskyrė tvirtas pilies sienas, nusileidžiančias nuo kalnų, prie kurių būta pastatytų kelių namų [57, 39–40]. Vilniaus miestą jis vadino neįtvirtintu, išėjusiu ir padrikai užstatytu mediniais namais, kuriame buvo kelios plytinės bažnyčios. Kitas panašus Vilniaus aprašymas atsiranda vėliau – XVI a. pirmojoje pusėje, jį pateikė diplomatas S. von Herbersteinas [76, 337–339]. Jo teigimu, miestą juosia mūro siena, jame daug bažnyčių ir mūrinių namų, keletas vienuolynų. Pažymėjo brangiai kainavusio pranciškonų vienuolyno statybas. Svečių dėmesį atkreipdavo miesto gynybiniai įrenginiai. Neatsitiktai tiek G. de Lannoy, tiek kiti liudijo apie miesto gynybinę sieną. Anuomet šie įtvirtinimai rodė miesto finansinius pajėgumus juos pasistatyti, kita vertus, tai buvo vienas iš miesto didybės atributų. Antai popiežiaus nuncijus Giulio Ruggieri 1565 m. rašė, jog Lietuvoje miestai buvo labiau fortifikuoti ir apkasti grioviais, pripildytais vandens, nei kad rusėnų [46, 228].

Panašiai Vilniaus architektūra ir užstatymas nusakyti B. de Vigenère 1573 m. knygoje: [Vilniuje] „dauguma namų nėra puošnūs, visi jie skiriasi, yra išsidėstę skirtingose vietose ir atskirti augmenijos. <...> Dabar miestas yra apjuostas mūro siena. Turi daug mūrinių bažnyčių ir vienuolynų, o tarp jų yra pastatyta puiki tvirtovė. Daugiausiai yra graikų tikėjimo bažnyčių ir po to tik katalikų, ir čia yra vyskupo sostas“ [23, 87]. Nors, pasak šio autoriaus, Vilnius pralenkė Krokuvą, toks teiginys pernelyg optimistinis. Kita vertus, daugeliui europiečių, skaičiusių šią knygą, tai liko tikru faktu. Išties nedaug tokių palyginimų, kurie taip charakterizuotų Vilniaus pranašumą. Neabejotinai Vilnius išsiskyrė LDK. Jėzuitas F. Sunyero 1570 m. pranešimuose rašė: „be Vilniaus, visoje kunigaikštijoje nėra kito miesto, nebent, sakytum, Kaunas, kuris turėtų bent kiek elegancijos“ [67, 54]. Kitus LDK miestus jis vadino nepuošniais, mediniais ir kaimiškais.

Labai panašiai, kai kada pakartodami kitus, Vilniaus miestą apibūdino įvairūs svečiai. XVI a. bastūnui S. Kiecheliui [109] miestas atrodė pakankamai didelis, matyt, lygino su europiniais, plačiai išsidėstęs ir netvarkingai užstatytas, silpnai įtvirtintas, kuriame vyravo mediniai pastatai ir tik keliose gražiausiose gatvėse, kur gyveno vokiečiai, būta mūrinių namų. O Vilniaus pilį pavadino „senamadiška“. Kartografas G. Braunas savo atlaso tekste faktiškai pakartojo, kad Vilniuje vyravo medinė architektūra, išskyrus Vokiečių ir Pilies gatvių puošnius mūrinius pirklių namus. Atkreipė dėmesį į mūrinę miesto sieną su vartais, aprašė dvejus valdovo rūmus, kurių vieni buvę didžiuliai, kelių aukštų, su daug kambarių, kiti – su bokštais ant kalno, o papėdėje – ginklų sandėlis. Kaip jau daugeliui buvo įprasta, taip ir G. Braunas paminėjo miesto bažnyčias, kurių dauguma buvo mūrinės. Intelektualo teigimu, priemiesčių čia nedaug, kas nebūdinga gerai išplanuotiems miestams, tik vienas prie Vilnios upės. Jame daugybė lūšnelių, išsibarsčiusių be tvarkos, suręstų iš pušinių rąstų: „vien pagal nemokytą barbarų norą, kaip lėmė burtas ar atsitiktinumas, tarsi prisėtų“ [8, 79–81]. Daugiau nei po dešimtmečio – 1592 m. danų kilmės riteris A. F. zu Mörsbergas

[72, 143] apie Vilnių parašė faktiškai tą patį, ką išdėstė prieš tai minėti autoriai. Beje, įdomu tai, kad labai panašiai kaip G. Brauno Vilnius nupasakotas italų intelektualo Gasparo Enso 1609 m. publikuotame kelionių po Europos šalis aprašyme [27, 303–304]. Tikėtina, kad G. Ensas savo darbe rėmėsi G. Brauno atlaso medžiaga ir daug ką paprasčiausiai nurašė.

Galima konstatuoti, kad užsienyje pasklidusiame naratyve apie Vilnių būta daug kritikos miesto išplanavimui ir architektūrai. Tačiau, kita vertus, dalies svetimšalių pasakojimai apie miestą yra priešaringi, todėl sunku rasti tikrąjį aukso vidurį. Antai kunigas A. Cilli 1627 m. knygoje, aprašydamas 1610 m. Vilniaus gaisrą, pateikė įdomių faktų [26, 453]. Jis rašė, kad mieste buvo daug medinių namų su tvirtais gyvuliams. Tačiau samprotaudamas apie miestiečių patirtus nuostolius 1610 m. gaisro metu A. Cilli teigė, kad mieste gyveno daug pasiturinčių žmonių, vietinių ir užsienio pirklių: „skaičiuojant bažnyčių, namų, rūmų ir kitų pastatų griuvėsius, daiktus, namų apyvokos reikmenis, pinigus, brangenynes ir kita, kartu su išlaidomis, kurių reikėjo vėliau atstatant ir atnaujinant tokį didelį ir gausiai apgyventą miestą, visas nuostolis siektų daugiau nei dešimt milijonų auksinų, nors tikiu, kad dar pasakiau per mažai, nes šiuose kraštuose statybinės medžiagos ir meistrai labai brangiai kainuoja, jas atsigabena iš toli, pavyzdžiui, akmenis ir kitas žaliavas puošybai – net iš Flandrijos“ [26, 455]. Kiek tame tiesos, sunku pasakyti, bet kad mieste buvo daug kitų šalių pirklių, patvirtina ir istorikų tyrimai (12). Įdomu ir tai, kad 1578 m. Londone išleistoje knygoje apie didžiausius XVI a. mūsų rašoma, jog Vilnius ir Krokuva buvo turtingiausi LDK ir Lenkijos miestai [102, 257; 4]. Vadinasi Vilniaus, kaip turtingo miesto, vaizdins užsieniečių tekstuose nebuvo retas.

1688 m. dienoraštyje pagyrų miestui pažėrė prancūzas F. P. Dalairacas: „Vilnius yra sostinė, kuri yra provincijos centras ir pats didžiausias, pats gražiausias provincijos miestas visoje Šiaurėje; padabintas gražiomis bažnyčiomis, stipriai įtvirtintais rūmais, turi turtingų miestiečių, labai didelių pirklių, [gabių] visų sričių meistrų ir amatininkų; jame yra katedra ir centrinė šalies administracija, čia išsikūręs Vyskupas, turi savo provinciją“ [21, 362]. Jis labai pabrėžė Vilniaus kaip institucinio miesto motyvą, kurį suponavo nusakytas statusas. Vilniaus reikšmę gali rodyti ir tai, kad dažnas diplomatas nepraleisdavo progos kelionės metu užsukti į šį miestą. 1698 m. Vilniuje apsilankė imperatoriaus pasiuntinys J. G. Korbas, kuris apsistojo pas jėzuitus, ten buvo maloniai sutiktas ir pasveikintas. Apie tai jis nemažai papasakojo kelionės aprašyme. Būdamas aukšto rango ir paties imperatoriaus diplomatas, jis solidžiai pasisakė apie miestą, pabrėždamas geras jo savybes ir susilaikydamas nuo kritikos. Mieste aplankė pasaulietinius ir sakralius statinius, Jonų bažnyčią, Vilniaus katedrą, pastarojoje grožėjosi marmurine Šv. Kazimiero koplyčia, keliais sakiniais aprašė jos interjerą, pridurdamas: [Šv.] „Kazimieras apdengtas akmenimis ir kalkėmis. Neva tai buvo daroma remiantis tokiu pagrindu: sunkių nuodėmių slegiami žmonės dažnai būdavo sulaikomi priešais šias duris kažkokių antgamtinių jėgų ir nebe-galėjo eiti toliau“ [107, 25].

Apie miesto architektūrinį vaizdinį, kurį susidarydavo svetimšaliai, daugiausia sužinome iš jų užrašytų pasakojimų. Reikia pridurti, kad žinomi keli interpretaciniai Vilniaus atvaizdai, kuriuos taip pat sukūrė svetimšaliai. 1544 m. S. Münsteris leidinyje „Cosmographia“ pateikė abstrahuotą Vilniaus miesto panoraminį žemėlapi (pav.) (13). Jame atpažįstami kai kurie kraštovaizdžio elementai ir net architektūriniai objektai, kuriuos tekstuose mini kiti svetimšaliai.

(12) Žr. plačiau: [105; 58; 55].

(13) Pasinaudota kiek vėlesniu XVI a. leidimu [54, 1125].

Pav. Vilniaus panoraminis žemėlapis. S. Münsteris, „Cosmographia“, 1544 m.

Kitas populiariausias ir geriausiai žinomas yra 1581 m. G. Brauno Vilniaus panoraminis žemėlapis, kuriame yra daug miestą reprezentavusių kraštovaizdžio ir architektūros objektų. Šis kūrinys daug kartų perspausdintas ir ilgą laiką buvo pagrindinis Vilniaus miesto išsidėstymo atvaizdas. Panašaus pobūdžio kartografinį kūrinių – Vilniaus fortifikacinį planą – 1648 m. karo tikslais parengė Fryderykas Getkantas (*Plan der Befestigungen Wilna von Fryderyk Getkant aus dem 1648*) [63]. Jame schematiškai pažymėti miesto įtvirtinimai ir centrinės gatvės, tačiau pilnas miesto vaizdinys nepateiktas. Stebina tai, kad XVIII a. užsienio kartografs sukūrė labai mažai Vilniaus planų, kas iš esmės liudija nedidelį susidomėjimą šio miesto topografija. Išsamus Vilniaus miesto planas parengtas tik 1737 m. (1740 m?) Johanno Georgo Maxo Fürstenhoffo (*Plan von der Stadt oder Willna in Littauen*) [50; 48; 31]. Jis sukurtas remiantis moksliniais kriterijais ir, regis, ilgainiui išplito tarp užsienio kartografų.

Kaupiant ir sisteminant tyrimo šaltinius, tikėtasi rasti daugiau XVIII a. pasakojimų apie miestą. Šiuo atveju išsamiausias yra L. R. von Wernerio 1750 m. Vilniaus aprašymas [33]. Būdamas čia jis lankėsi ne tik miesto centre, bet ir Antakalnyje, Šnipiškių priemiestyje, kur, kaip teigė, matė brangų tiltą per Nerį. Miesto centre aplankė Vyriausiąją Tribunolą, Radvilų rūmų griuvėsius, valdovo pilį: „erdvus pastatas, kuriame yra penkios milžiniškos krosnys. Viskas apleista ir gresia griūtimi, išskyrus pastatus greta Tribunolo, Bazilikos, Arsenalo.“ Prie pilies buvusi špitolė, o viename bokšte veikęs kalėjimas. Svečias pagyrė Vilniaus katedrą (Šv. Kazimiero koplyčią), kurios pamatus, jo žiniomis, padėjo kunigaikštis Vytautas. Be to, ant pirmos katedros kolonos, jo teigimu, kabojo šio valdovo portretas, o užrašas skelbė, kad Vytautas didis karvedys.

Užsieniečių tekstuose randama epizodinių duomenų apie Vilniaus miesto gyventojus. Vieni apie juos pasisakydavo apibendrintai – keliais sakiniais, kiti – plačiau. Dažnas įspūdis, jog miestas daugiaetninis ir daugiakonfesinis. Tą dar XV a. parašė G. de Lannoy, vėliau tai pakartojo kiti miesto svečiai. XVI a., pasak S. von Herbersteino, „Vilniuje daugiau yra rusiškų cerkvių negu Romos tikėjimo bažnyčių“ [76, 337–339]. Jėzuitas F. Sunyeras teigė (1570 m.), kad „Vilnius yra didelis, elegantiškas, malonus miestas, kuriame gyvena ne tik lietuviai, bet ir lenkai, vokiečiai, italai, rusėnai, gretimuose kaimuose – totoriai mahometonai; be to, yra žydų“ [80, 261–262; 68, 309]. Jis miestą vadino katalikišku, bet pabrėžė, kad rusėnai čia sudaro didelę dalį gyventojų ir savo bažnyčių turi daug daugiau nei kiti. Anot F. Sunyero, mieste daug „sektantų“ – reformatų [67, 54]. Po kelių dešimtmečių 1592 m. panašiai teigė ir Venecijos pasiuntinys P. Duodo, kad daugiausiai kalvinistų LDK gyveno būtent Vilniuje [51]. Be to, svetimšaliams įspūdį darė čia sutikti totoriai. Pasak G. de Tende, „yra mahometonų totorių, Lenkijos pavaldinių, kurie gyvena Lietuvoje prie Vilniaus ir laisvai valdo ten žemę, gyvena ir dirba ten kaip ir kiti lietuviai“ [22, 60]. Ir, kaip ir F. Sunyeras, dar pridūrė, kad Vilniuje buvo kalvinistų „sektą“ [22, 304]. Nors šių dienų istoriografijoje akcentuojamas, kai kada ir perdėtai, įvairių etnosų taikus sambūvis Vilniuje, bet svetimšaliai to nepastebėjo. Tik S. Kiechelis 1586 m. [109] parašė apie taikų vietinių sambūvį. Kiti amžininkai užsimindavo apie visokias situacijas. Pasak Vilniuje gyvenusio kunigo A. Cilli, 1610 m. katalikų procesijos metu „kažkoks neatsakingas žmogus išdrįso prieš Švč. Sakramentą paleisti liežuvį, tarsi norėdamas savo eretiškais žodžiais pademonstruoti savo piktadarystę ir trokšdamas sukelti riaušes ar maištą“; šis eretikas, kaip autorius jį pavadino, buvo suimtas ir uždarytas kalėjime, o jau kitą rytą mirė, dar jam buvo nupjautas liežuvis. Vėliau kaip pavyzdys kitiems jo galva su liežuvio burnoje padėta aikštės centre ant aukštos kolonos. Po šio įvyko „eretikai buvo išgąsdinti ir įbauginti, o kartu iki įsiūčio užsidegė“ [26, 452]. Emocionalus pasakojimas priklausė nuo autoriaus pažiūrų. Antai jėzuitas L. Maggio 1570 m. rašė, kad LDK kraštas ne barbarais apgyvendintas, bet kultūringais žmonėmis, nes visur patiriamas mandagumas ir vaišingumas, kuris viršija itališkąjį [10, 20].

Istoriografijoje plačiausiai žinomas 1581 m. G. Brauno pasakojimas apie Vilniaus gyventojus [8, 79–81]. Skaitant jį reikia atmesti daugelį perdėtų teiginių ir daug ką vertinti nuosaikiau. Autoriaus tekste kritiškai teigta, jog Vilniaus gyventojai, ypač gyvenę priemiesčio lūšnose, buvo nemokyti, vergiškos prigimties, nematę menų bei mokslų, neveiklūs, dykūnai, neturėję jokios laisvės, tikri vergai (!), pavaldūs kilmingiesiems. Jų vargingi namai nepuošūs, neturintys brangių apyvokos daiktų, neva, visame mieste niekas neturėjo lovų (!). Tame pačiame gyvenamajame pastate buvusios ir žmonių gyvenamos patalpos, ir gyvulių laikymo vieta (tame yra daug tiesos – T. Č.). Kadangi namai buvo be kaminų, žmonės skendėjo dūmuose ir daugelis jų apako (išties, dūminių trobų būta daug – T. Č.). Ne ką geriau pavaizduotas kilmingųjų gyvenimas. Skirtumas tik tas, kad šie dėvėjo prabangesnius drabužius, išsiuvinėtus auksu bei sidabru, taip parodydami statusą. Miestiečiai, kaip teigta, rengėsi daug kukliau, o kaimiečiai dėvėjo pigiausias tos pačios spalvos ir išvaizdos drabužius. G. Braunas paminėjo ir vilniečių mitybos įpročius. Teigta, kad vietiniai vyno neturėjo, bet išgerti mėgo, todėl gėrė midų bei alų; itin mėgo pašildytą vyną su svogūnais ir česnakais, o stipriai apgirtę ginčydavosi, pešdavosi ir sužalodavo vieni kitus. Be to, teigta, kad vietiniams buvo įprasta sangulianti, kas, išteis, buvo perdėtas stereotipas apie Rytų europiečius, paplitęs Vakarų Europoje [41, 103–107].

Absoliuti dauguma Vilniaus miesto svečių dalykiniais reikalais susitikdavo su vietiniais aukšto rango pareigūnais ir kilmingaisiais. Kelionėse ir vizituose buvo įprasta užmegzti

naujus, atnaujinti ir palaikyti esamus ryšius. Apie tai tekstuose parašė bene visi per miestą tranzitu keliavę diplomatai. Anglijos Karalystės pasiuntinys J. Horsey, 1590 m. birželio mėn. vykdamas į Maskvą, lankėsi LDK, o būdamas svarbiausiame mieste Vilniuje susitiko su vaivada Kristupu Radvila Perkūnu, su kuriuo ne tik šnekučiavosi, bet kartu išklausė mišias, lankėsi K. Radvilos Perkūno rūmuose, puotavo [74, 251–252]. Puotoje buvo damų, nykštukų, o ant stalų puikavosi gardūs patiekalai. Jis net papasakojo, kaip pagarbiai buvo sutiktas: einant į Radvilų rūmus jo kelyje stovėjo išrikiuota penkiasdešimt alebardininkų, kurie jam atidavė pagarbą, taip pat jį lydėjo 500 karių gvardija.

Svetimšaliai plačiai išdėstydamo įspūdžius ir nustebinusius atsitikimus, o kai kurie jų atviriau papasakojo, kaip leido laiką Vilnius mieste. Kaip ir šių dienų turistams, buvo įprasta pasivaikščioti po miestą ir aplankyti išskirtinius pastatus ar kitokius objektus. Be to, kai kurie aprašė ragautą maistą, perkamąją galią, prekybinius santykius mieste ir net palygindavo prekių kainas. Štai imperatoriaus pasiuntinys J. G. Korbas savo 1698 m. kelionės aprašyme, pasakodamas apie Vilniaus universitetą, paminėjo universiteto „puošmeną“ – vaistinę, kurioje „vaistinės vadovas mums siūlė įvairių skonių degtinės, labai malonus skonis“ [107, 24–28].

Apie pragyvenimo lygį mieste 1570 m. pasisakė vienuolis F. Sunyeras: Vilniuje gausu visų gyvenimui reikalingų dalykų, jame galima pigiai pragyventi; vis dėlto jau antri metai jaučiamas maisto produktų trūkumas, kainos padvigubėjusios, daug elgetaujančių, daug vagių; kadangi tais metais buvo prastas derlius, bijota, kad kitais metais gali užgriūti dar didesnės nelaimės [67, 54]. Panašiai apie Vilnių eilėraštyje („Vilniaus miesto vaizdas“) rašė poetas ir teisininkas iš Ispanijos Petras Roizijus (nuo 1551 m. gyvenęs ir dirbęs daugiausia Vilniuje): „Badas baisus, liga ir dar baisesnis plėšikas,/ Niokoja Vilniaus namus, kryžkeles ir šventyklas./ Šitos blogybės kartu vaikštinėja ir sėja lavonus./ Klausi, kaip galima jas ar nugalėt, ar išguit?/ Badą – maistas, ligas sunkiausias – vaistai išgydo,/ Vien tik plėšikui nubaust čia teisingumo nėra“ [36, 86–87]. Dar stipresnį atsiliepimą apie LDK ir Vilnių 1514 m. eilėmis parašė popiežiaus nuncijus J. Pisonas: „Kiek trumpai man, deja, pabuvoti Vilniuje teko, / Penkios dienos man čia buvo skirtos tiktai. / Pirmąją atmenu, kai po kelionės miškais ir per karštį, / Aš atsigėriau galop Vilniuje šalto vandens. / Antrąją dieną, menu, kunigaikštį šviesiausią išvydau, / Paliečiau tuokart garbias laikančias skeptrą rankas. / Trečiąją dieną visiems mums šventė buvo išgirdus, / Jog mūsų šalis karys įveikė priešų būrius, / O ketvirtoji diena karaliaus triumfą žymėjo, / Šitiek belaisvių vadų nevedė niekas lig tol. / Jau atsibodus viskam, valanda atėjo laiminga, / Kai karalius mielai leido išvykti iš čia. / Ko dar klausai? Sudie, lietuvių žeme, sveika lik. / Čia nenorėčiau aš būti, net jeigu tapčiau dievu“ [36, 76–77].

Kritiškas ir negatyvus požiūris į miestą nebuvo itin dominuojantis. Kita grupė svečių aprašė malonias patirtis. Brandenburgo hercogo pasiuntinys H. Petrachas, 1560 m. prabuvęs Vilniuje rugpjūčio 21–27 d., atskleidė įdomių detalių apie savo vizito kasdienybę. Čia jis su bendražygiais apsistojo užiegoje pas vietinį vokiečių Christupą Zalcbratą. Apsilankęs turguje nusipirko būtiniausių prekių sau (indą mėšai laikyti) ir kelionės žirgams. Jo vizito laikas prabėgo greitai ir linksmai, nes su karališkaisiais dvariškiais kasdien gerdavo vyną ir midų, jo sąskaitų įrašuose nuolat minima: „pinigai vynui, kurį gėriau su valdovo teismų pareigūnais“, 4–9 grašiai. Čia jis susidraugavo su karaliaus trimitininku, patrankininku ir kitais, kuriuos kviesdavosi į kompaniją. Liudijama, kad ponas kanau-ninkas iškėlė jam balių, po kurio jis dosniai – 4 grašių arbatpinigiais – apdovanojo virtuvės tarnus. Svečio kelionės aprašyme dėstoma, jog, be midaus ir vyno, Vilniuje buvo itin

skanus juodas lietuviškas alus, kurio jis daug nusipirko kelionei namo už 14 grašių ir dar rūkytos jautienos už 15 grašių [30].

Labai išsamiai savo 1586 m. vizitą Vilniuje aprašė S. Kiechelis [109]. Jis akivaizdžiai buvo linkęs į vartotojiškumą, nes retas kuris XVI a. keliautojas tiek rašė apie vietos prekes ir jų kainas. Anot svečio, „kalbant apie maistą ir gėrimus, tai čia galima pigiai ir gerai apsipirkti“. Toliau dėstė, jog liepos mėn. Vilniuje galima įsigyti laukinių kurapkų ir tetervinų. Kiekvienas kainavo po vieną lenkišką grašį, arba du vokiškus kreicerius. Kurtinys arba fazanas kainavo 9–10 kreicerių, kiškis – 5 kreicerius. S. Kiechelis teigė, kad, pasak jo nakvynės vietos šeimininko Antonio, žiemą čia sumedžiojama ir parduodama daug kurapkų ir tetervinų, tuomet jie tekainuoja vieną kreicerį. Negana to, žiemą sumedžiojama tiek daug kurapkų, kurtinių ir tetervinų, jog vežama parduoti į Karaliaučių arba Gdanską. Vilniaus turguje žiemą kiškis kainuodavo 3,5 arba 4 kreicerius. Pastebėta, kad kiškiai čia tokie pat kaip Švedijoje, nes žiemą tampantys balti. Vilniuje už naminę vištelę reikėjo mokėti 1,5 arba 2 kreicerius, o už metinę vištą – 4–5 kreicerius. Svečias rašė, kad čia gausu jautienos, veršienos, avienos ar kitos panašios mėsos. Taip pat lengva nusipirkti grūdų. O žuvies mažai, nes Vilniuje teka nedidelė upė. Kalbant apie gėrimus, vanduo čia, anot S. Kiechelio, prastas, blogas ir neskanus alus, bet pakankamai geras midus, kuris eksportuojamas ir į kitus kraštus. Svečias teigė, kad Vilniuje galima nusipirkti Reino ir vengriško vyno, bet kadangi jo įvežimas brangus, tai ir kaina buvo didelė. Pasakojime aprašyta amatininkystė Vilniuje – odų ruošimas. Iš avių ir briedžių kailių pagaminama labai daug zomšos, kuri vežama į Livoniją, Maskvą ir kitur. Ją daugiausia ruošė vokiečių meistrai, kuriems draudžiama mokyti lenkus ir lietuvius šio amato ir gamybos technikos, kad patys neprarastų meistriškumo. Jų pameistriais ir mokiniiais buvę tik vokiečiai. Pasak S. Kiechelio, prekyba Vilniuje buvusi gana prasta. Tačiau išskyrė ypač gerą prekybą lino žaliava – itin vertintu kokybišku linų pluoštu, kuris parduodamas net į Niurnbergą.

Apie Vilniaus pirklius ir amatininkus pasakojimuose užsiminė ir kiti svetimšaliai, ir tai iš esmės rodo Vilniaus kaip prekybinio centro reikšmę. 1688 m. F. P. Dalairacas rašė: [Vilnius] „turi turtingų miestiečių, labai didelių pirklių, [gabių] visų sričių meistrų ir amatininkų“ [21, 362]. Kiti labiau akcentuodavo prekybinius santykius. Pasak A. Kratzo (1519 m.), į LDK dažnai atvažiuoja pirkliai, kurie „keičiasi vertingomis prekėmis, tarp jų kailiais ir vašku, kurių perka didelį kiekį ir svorį. Tarp svarbiausių miestų yra Vilnius ir Kaunas“ [8, 28]. Labai panašiai teigė ir S. von Herbersteinas: „Lietuviai labai turtingi medaus, vaško, pelenų ir iš to pelnosi, daug jų išveža į Gdanską, o iš ten į Olandiją. Lietuva taip pat daug duoda dervos, medžiagos laivų statybai ir javų“ [76, 337–339]. Dvasininkas A. Cilli 1627 m. liudijo, jog „į miestą žeme ir jūra atkeliaudavo visų rūšių pirkliai bei prekės iš visų artimų ar tolimų kraštų“ [26, 455]. Svetimšalių akimis, Vilnius buvo viena svarbesnių prekybos vietų, kur vežtos prekės iš tolimų karštų, o iš jo eksportuota daug žaliavų į kitus kraštus.

L. R. von Werneris taip pat papasakojo savo potyrius 1750 m. vizito metu. Vilniuje jis mėgo vaikščioti gatvėmis, aplankė kelis knygynus, kuriuose nebrangiai nusipirko knygų [33]. Mieste matė pastatą pavadinimu „Loterija“ ir išbandė laimę – lošė, bet nieko nelaimėjo ir čia paliko du timfus (pinigus). Lankėsi vyninėje, kur paragavo puikaus vengriško vyno, jo „menzūra“ (ąsotėlis) kainavo keturis dukatus. Kitą dieną susipažino su ponu Biberszteinu Pilchovskiu, kuris jį pavedžiojo po miestą. Vakarieniavo pas brolius Bitnerius, o vakariinės metu visi deklamavo eiles. Tačiau puikią dieną jam sugadino visai kas kita: „grįžęs namo negalėjau užmigti dėl blusų“. Išties, šio svečio pasakojimas yra puikus, palyginti su tuo, ką be skrupulų, bet su geru sąmoju XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje apie miestą ir jo gyventojus

laiškuose rašė profesorius J. G. A. Forsteris. Vienne laiškų (1784 m.) jis antrino savo bičiuliui, kad šis buvo „visiškai teisus, sakydamas, jog [atvažiuodamas į Vilnių] einu gyventi tarp lokių“ [32, 41]. Jam mieste trūko tvarkos, o tai, ką manė apie vietos gyventojus, atspindi šis jo sakinytis: „pusiau civilizuoti, pusiau laukiniai – geriau jau jie būtų visiškai laukiniai, kaip draugai kitame pusrutulyje“ (t. y. Amerikos indėnai) [32, 61]. Nebuvo jis patenkintas ir vietos maistu: gaunama mėsa kartais bloga, kartais pakenčiama, duona visada bloga, todėl kepėdavo ją pats. Prekyboje dažnai būna žvėrienos. Šie trys dalykai labai pigūs, o visa kita negirdėtai brangu. Gero pieno ir sviesto nėra. Daržovės ir vaisiai – retenybė. O maišas voverių kailiukų kainavo net 12–15 dukatų, iš kurių vos išeina kailiniai [32, 77–82].

Svetimšalių patirtys akivaizdžiai buvo nevienareikšmės. Vieniems čia viskas atrodė pigu ir kokybiška, kitiems – per brangu ir kuklu. Daug kas priklausė nuo asmens norų ir poreikių. Vis dėlto peršasi prielaida, kad Vilnius nebuvo brangus miestas, didesnė dalis miestiečių nebuvo pasiturintys, todėl, natūralu, jog turėjo būti nusistovėjęs ir atitinkamas pragyvenimo lygis.

IŠVADOS

1. Svetimšalių užrašytuose pasakojimuose apie Vilnių XV–XVIII a. užfiksuotas amžininkų žvilgsnis į miestą „iš šalies“, kai kada pateikti miesto vertinimai. Tokie duomenys leidžia kritiškiau įvertinti vietos amžininkų sukurtus istorinius šaltinius apie miestą. Atvykę svečiai akyliau fiksuodavo miesto erdves, gyventojų elgseną, jų kasdienybę, kurios vietos gyventojai natūraliai nepastebėdavo, nes buvo šios buities dalimi.

2. Pirmi pasakojimai apie Vilnių parašyti XV amžiuje. Plačiau miestą aprašė čia apsilankęs riteris G. de Lannoy, šiek tiek duomenų apie miestą tekstuose pateikė istorikas J. Długosz. Daugiausiai pasakojimų apie Vilnių svetimšaliai paliko XVI–XVII a. ir stebinančiai mažai jų parašyta XVIII amžiuje. Galbūt tai sutapo su tuo, jog, politiniu požiūriu, XVIII a. Vilnius pamažu užleido pozicijas Gardinui, kuriame vyko ATR seimai. Be to, regioną alino karai ir negandos. Iš viso tyrime analizuota daugiau nei dvidešimt svetimšalių siauresnių ir platesnių pasakojimų apie Vilnių. Per keturių amžių laikotarpį tai nėra daug. Užsieniečiai nelabai domėjosi Vilniumi, apie jį lėtai sklido žinios tolimesnėse šalyse. Regis, Vilnius buvo labiau lokalus regiono miestas.

3. Daugiau pasakojimų paliko užsienio diplomatai, kurie tikslingai vyko į Vilnių arba pravažiavo jį tranzitu. Nemažai duomenų užrašė dvasininkai, kuriuos čia traukė jėzuitiškas Vilniaus universitetas. Šiek tiek pasakojimų apie Vilnių užrašė miestą aplankę užsienio amatininkai ir bastūnai, vedę kelionių dienoraščius. Į ATR atvykdavo užsienio karininkai, tarnavę valdovo dvare. Ilgainiui kai kurie jų parašė atsiminimus, kartais juose minimas Vilnius. Netikėta tai, jog nerasta užsienio pirklių pasakojimų. Daugiau duomenų apie Vilnių esama užsienio intelektualų kūriniuose: valstybių aprašymuose ir atlasuose, sukurtoose remiantis keliautojų pasakojimais ir tekstais.

4. Svetimšalių pasakojimuose apie Vilnių daug dėmesio skirta jo geografinei lokacijai, teigta, kad miestas pasiekiamas vandens ir sausumos keliais. Dažnai nurodyta, jog miestas buvo „prie dviejų upių“. Svetimšaliai, keliavę per LDK, žavėdavosi krašto laukine gamta ir gyvūnija, todėl ir Vilniaus aprašymuose pabrėžtas miesto apylinkių grožis, išskirtos kalvos, tarp kurių buvo išsidėstęs miestas. Beveik kiekvienas pasakotojas nusakėdavo miesto užstatymą, architektūros bruožus, konstatuodavo, jog miestas daugiausia medis, paminėdavo negausius mūrinius pastatus, bažnyčias ir vienuolynus. Išskirta mūrinė Vilniaus gyvenbinė siena.

5. Aptardami miestą svetimšaliai retsykiais aprašydavo miesto gyventojus. Akcentuota, jog tai daugiaetninis ir daugiakonfesinis miestas. Tik vienas svečias – S. Kiechelis – pabrėžė skirtingų bendruomenių taikų sambūvį. Paminėtos kilusios įtampos. Svetimšaliai mieste jausdavosi neblogai ir saugiai. Vieniems atvykėliams miestas atrodė pigus pragyventi, kitiems – čia viskas brangu ir kuklu. Dažnas svečias mieste apsipirkdavo, įsigydavo įvairių ir jų kraštuose retesnių maisto prekių – laukinės žvėrienos ir paukštiesenos, kurią suvartodavo. Domėtasi vietine amatininkyste, jos gaminiais ir prekyba. Minėta, kad į miestą atvežamos prekės iš tolimų šalių.

6. Bendras Vilniaus miesto vaizdas, kurį savo pasakojimuose pateikė svetimšaliai, yra labiau teigiamas nei neigiamas. Pasakotojai liudija nemažai miesto problemų – nuo skurdo iki tvarkos stokos. Tyrimo duomenys ir gauti rezultatai leidžia kelti naujus klausimus ir mėginti suvokti Vilniaus miesto panašumą su kitais regiono miestais. Lyginamuoju būdu geriau atsiskleistų LDK sostinės regioninė reikšmė skirtingais amžiais.

Gauta 2024 12 29

Priimta 2025 03 21

Literatūra ir šaltiniai

- [1] *Acta Nuntiatorum Polonae*. T. 2: *Zacharias Ferreri (1519–1521) et nuntii minores (1522–1553)*. Ed. H. D. Wojtyška. Roma, 1992.
- [2] *Acta Nuntiatorum Polonae*. T. 25: *Marius Filonardi (1635–1643)*, Vol. 3 (7 XI 1637 – 30 X 1638). Ed. T. Chynczewska-Hennel. Cracoviae, 2024.
- [3] *Acta Nuntiatorum Polonae*. T. 3: *Aloisius Lippomano (1555–1557)*, Vol. 1. Ed. H. D. Wojtyška, Roma, 1993.
- [4] All the famous battels that haue bene fought in our age throughout the worlde, as well by sea as lande set forth at large, liuely described, beautified, and enriched with sundry eloquent orations, and the declarations of the causes, with the fruites of them. Collected out of sundry good authors, whose names are expressed in the next page. Imprinted at London: By Henrye Bynneman, & Francis Coldock, 1578. [Žiūrėta 2024 08 07]. Prieiga per internetą: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=e-ebo2;idno=A09824.0001.001>
- [5] *Ankstyvieji Šv. Kazimiero „Gyvenimai“ (Casimiriana II)*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė M. Čiurinskas. Vilnius: Aidai, 2004.
- [6] BALKUS, Mindaugas; BŪDVYDIS, Vytautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdai XVIII amžiuje. *Darbai ir dienos*, 2012, t. 58, p. 297–322.
- [7] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 1996.
- [8] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. 2: *XVI amžius*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003.
- [9] BANIULYTĖ, Aušra. Italai XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieniame gyvenime. *Lietuvos etnologija*, 2006, 5 (14), p. 75–96.
- [10] BIČIŪNAS Jonas. *Vilniaus akademijos reikšmė Katalikų bažnyčiai ir Vakarų kultūrai Lietuvoje*. T. 3: *Pirmosios jėzuitų kolegijos įsteigimas Lietuvoje – Vilniuje (1570)* (Atspaudas iš: *Tautos praeitis*, Roma, 1968, t. 2, kn. 3–4 (7–8)).
- [11] BYSTRONŲ, Jan Stanisł. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI–XVIII*. T. 1. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1971.
- [12] BOUTIER, Jean. Le grand tour: une pratique d’éducation des noblesses européennes (XVIe–XVIIIe siècles). *Le voyage à l’époque moderne. Bulletin de l’Association des Historiens modernistes des Universités*, No. 27. Paris: Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, 2004, p. 7–21.

- [13] BUCKLEY, Irena. Les Motifs français dans les lettres de Georg Adam Forster écrites à Vilnius. *Correspondances d'érudits aux XVIIIe et XIXe siècles: France, Pologne, Lituanie*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2014, p. 211–216.
- [14] *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans = Gedimino laiškai*. Tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. Ch. Rowell. Vilnius: Vaga, 2003.
- [15] CHYNCZEWSKA-HENNEL, Tereza. Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.). *Barok: historia, literatura, sztuka*, 1998, 5/2 (10), p. 51–63.
- [16] CHOMSKIS, Vaclovas. *The Cartographical Expression of the Territory of Lithuania (A historical review)*. *Collectanea Acta geographica Lithuanica*. Vilnius: Academy of Sciences Lithuania SSR, Institute of Geology and Geography, 1960.
- [17] COXE, William. *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*. Vol. 1 (book 2). London, 1785.
- [18] CROMER, Martin. *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Basle: Johann Oporinus, 1558.
- [19] ČELKIS, Tomas. Kaip keliauta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVII a.? *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 4, p. 6–14.
- [20] ČIURINSKAS, Mintautas. Vilnius kaip kolektyvinis veikėjas kai kuriuose XVII a. pirmosios pusės naratyviniuose šaltiniuose, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2010, kn. 30, p. 59–84.
- [21] DALAIRAC, François-Paulin. *Les anecdotes de Pologne ou memoires secrets du regne de Jean III du nom*. T. 2. Amsterdam, 1699.
- [22] DE TENTE, Gaspardas (Pseud. Sieur DE HAUTEVILLE). *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur election et leur couronnement, les privileges de la noblesse, la religion, la justice, les moeurs et les inclinations des Polonois avec plusieurs actions remarquables*. Paris, 1687.
- [23] DE VIGENERE, Blaise. *La Description du royaume de Pologne et pays adjacens, avec les statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux, par Blaise Vigenere, Secretaire de feu Monseigneur le Duc de Niuernois*. Paris, 1573.
- [24] DEW, Ben. Conceptions of Polish and Russian poverty in the British enlightenment. *Ideas of Poverty in the Age of Enlightenment*. Ed. by N. O'Flaherty, R. Mills. Manchester University Press, 2024, p. 168–187.
- [25] DEUGOSZ, Jan. *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Opracowanie tekstu łacinskiego D. Turkowska i M. Kowalczyk, przekład na język polski J. Mrukówna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961, ks. 1–2.
- [26] Du liudijimai apie 1610 m. didįjį Vilniaus gaisrą. Vertė R. Janonienė, jėzuitų laišką – M. Čiurinskas. *Naujas židinys-aidai*, 2006, Nr. 11, p. 452–458.
- [27] ENS, Gaspar. *Deliciarvm Germaniae Tam Syperioris Qvam Inferioris, Index: simvl et viatorius, indicans itinera...* Coloniae, 1609, p. 303–304 (saugoma: Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius, BAV 58.10.13/1).
- [28] FIJAŁEK, Jan. Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go. Cz. 2. *Ateneum Wileńskie*, 1924, R. 2, s. 122–158.
- [29] FIJAŁEK, Jan. Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go. Cz. 1. *Ateneum Wileńskie*, 1923, R. 1, s. 313–336, 506–526.
- [30] FINKEL, Ludwik. Podróż z Krakowa do Wilna w r. 1560. *Kwartalnik Historyczny*, 1891, t. 5, s. 200–202.
- [31] FÜRSTENHOFF, Johann Georg Max. *Plan von der Stadt oder Willna in Littauen, 1737 (1740?)*. [Žiūrėta 2024 12 01]. Prieiga per internetą: https://www.maps4u.lt/lt/viewpage.php?page_id=59
- [32] *Georgo Forsterio laiškai iš Vilniaus*. Sud. J. Kilius. Vilnius: Mokslas, 1988.

- [33] GIZBERT-STUDNICKI, Wacław. Przekład polski nieznanego opisu Wilna z przed 187 laty. *Kurjer Wileński*, 1937, 5 maja, Nr. 122, s. 3–4.
- [34] GLEMŽA, Liudas. Iš vyno Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istorijos. *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*. T. 1 (2009/2010), 2011, p. 178–189.
- [35] GLEMŽA, Liudas. XVIII a. pabaigos keliauninko Carlo Feyerabendo Kauno apylinkių aprašymas: šaltinio publikacija. *Kauno istorijos metraštis*, 2015, t. 15, p. 297–309.
- [36] *Gratulatio Vilnae. Vilniaus pasveikinimas: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*. Sud. E. Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- [37] GUDMANTAS, Kęstutis. „Miškų ir pelkių kraštas“. Keletas pastabų apie Lietuvos įvaizdį XIII–XVII a. raštijoje. *Inter-studia humanitatis*, 2008, Nr. 7, p. 94–113.
- [38] GÜNTZER, Augustin. „Kleines Biechlin von meinem gantzen Lebe“. *Die Autobiographie eines Elässer Kannengiessers aus dem 17. Jahrhundert*. Ediert und kommentiert F. Brändle, D. Sieber. Köln, Weimar und Wien, 2002.
- [39] HARRIS, Marvin. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas: Tvermė, 1998.
- [40] JANULAITIS, Augustinas. *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis: ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV a.* (Commentationes Ordinis Philologorum Universitatis Lituanae, lib 3, 5). Kaunas: Spindulio bendrovė, 1928.
- [41] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
- [42] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century. *Lithuanian Historical Studies*, 1998, Nr. 3, p. 27–48.
- [43] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. XVI a. pirmosios pusės imperatoriaus pasiuntinys Frančeskas Da Kolas, Lietuva ir tarpininkavimo misija Maskvoje. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 239–253.
- [44] KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. XVI–XVII a. Lietuva itališkuose šaltiniuose ir istoriografijoje. *Istorija*, 2001, t. 49–50, p. 88–97.
- [45] KLIMAS Petras. Ambrosio Contarini: Venecijos ambasadorius Lietuvoje (1474–1477). *Praeitis*. T. 2. Kaunas, 1933, p. 158–182.
- [46] KOSMAN, Marceli. Lietuva apaštalų sosto nuncių pranešimuose XVI–XVII a. *Lietuva ir Italija šimtmečių ryšiai*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Sud. D. Mitrulevičiūtė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 225–238.
- [47] *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Parengė J. Jurginis, A. Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1988.
- [48] LIGUZ, Justyna. Plan Wilna Georga Maxa von Fürstenhoffa jako źródło historyczne. *Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI–XX w.* Toruń, 1996, s. 73–92.
- [49] MARECKAITĖ, Gražina. Obraz Wilna w teatrze litewskim. *Pamiętnik Teatralny*, 2005, t. 54, Nr. 1/2, p. 117–136.
- [50] MAROSZEK, Józef. Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku. *Kwartalnik historii kultury materialnej*, 1999, R. 47, Nr. 1–2, s. 163–186.
- [51] MICHELINI, Guido. Lietuva XVI a. Venecijos ambasadorių raštuose. *Mokslas ir gyvenimas*, 1992, Nr. 10, p. 30–31.
- [52] MICHELINI, Guido. Trumpas Lenkijos kilmės, karalystės dydžio bei jos sienų, to, ko gausu yra ir ko joje trūksta, jų tikybos aprašymas (anoniminis 1598 m. tekstas italų kalba). *Lietuvos istorijos metraštis 1992 metai*. Vilnius, 1994, p. 161–178.
- [53] MORYSON, Fynes. *An Itinerary Containing His Ten Yeers Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England,*

- Scotland & Ireland. T. 4. Glasgow: James maclehose MacLehose and Sons Publishers to the University, 1908.
- [54] MÜNSTER, Sebastian. *La cosmographie universelle, contenant la situation de toutes les parties du monde, avec leurs proprietés & appartenances*. Basel, 1555.
- [55] NEDVECKA, Erika. Svetimšalių pirklių veikla Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje XVI a. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2024.
- [56] NEDZINSKAITĖ, Živilė. Vilnius XVII–XVIII a. LDK lotyniškojoje poezijoje. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2010, t. 57, p. 7–19.
- [57] *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*. Recueillies et publiées par Charles Potvin. Louvain, 1878.
- [58] ORŁOWSKA, Anna Paulina. Kontakty handlowe Gdańska i Wilna w świetle piętnastowiecznej księgi kupieckiej. *Rocznik Lituanistyczny*, 2021, Nr. 7, p. 59–91.
- [59] PACEVIČIUS, Arvydas. Kelionių į Lietuvą XV–XIX a. pradžioje aprašymai: egodokumentalumo ir tipologijos problema. *Knygotyra*, 2023, t. 81, p. 7–37.
- [60] PACEVIČIUS, Arvydas. Lietuva svetimšalių keliautojų akimis: intymus pasakojimas ar propaganda? *Kelionių aprašymai kaip egodokumentinis paveldas*. Straipsnių rinkinys. Sud. G. Astrauskienė, A. Pacevičius, T. Petreikis. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2015, p. 8–21.
- [61] PAWLIKOWSKA-BUTTERWICK, Wioletta. Clergymen on the move: journeys by Vilnan canons and prelates in the 16th century. *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2014, t. 29, p. 75–97.
- [62] PICCOLOMINI, Enea Silvio. *De Europa*. Übersetzt von Günter Stölzl. Berlin–Boston: De Gruyter, 2024.
- [63] *Plan der Befestigungen Wilna von Fryderyk Getkant aus dem 1648*. [Žiūrėta 2024 12 01]. Prieiga per internetą: <https://lietuvoskartografija.lt/lithuanianmaps/index.php/2024/02/05/vilniaus-gynybinis-sienos-planas-1648-m/>
- [64] POCIŪTĖ, Dainora. Pirmasis jėzuitas Vilniuje: Alfonso Salmeróno laiškas Ignacui Loyolai. *Literatūra*, 2008, Nr. 50 (1), p. 59–72.
- [65] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. T. 1. Oprocowal W. Zawadzki. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1963.
- [66] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. T. 2. Opracował W. Zawadzki. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1963.
- [67] RABIKAUŠKAS, Paulius. Pranciškaus Sunierio informacija apie naujai įsteigtą Vilniaus kolegiją (1570). Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai. Iš: *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*. Sud. L. Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002, p. 51–70.
- [68] RABIKAUŠKAS, Paulius. Italia-Lituania nei secoli XV–XVI. L'incontro con la Chiesa occidentale. *La via dell'Ambra. Dal Baltico All'Alma Mater. Atti Del Convegno Italico-Baltico*. Rilegatura sconosciuta – 31 dicembre 1993 a cura di R. C. Lewanski. Bologna, 1995, p. 297–312.
- [69] RAGAUSKAS, Aivas. „Bartholomeus Cynaki ir Co“. Italai Vilniaus miesto valdantįjame elite XVII a. antrojoje – XVIII a. pirmojoje pusėje. *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*. Tarptautinė konferencija, Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d. Sud. N. Asadauskienė, A. Janužytė. Vilnius: Vaga, 2000, p. 178–205.
- [70] RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų gyvenimo ritmas istorijos šaltiniuose. *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*. Sud. R. Ragauskienė. Vilnius, 2006, p. 346–361.
- [71] RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Vengrai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Aleksandro Jogailaičio ir Stepono Batoro laikais (1492–1586 m.). *Istorija*, 2008, t. 72, p. 21–31.

- [72] *Reise durch die nordischen Länder im Jahre 1592*. Hrg. C.-H. Seebach. Neumünster Karl Wachholtz Verlag, 1980.
- [73] *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*. T. 1–2. Wydanie biblioteki polskiej w Paryżu. Berlin–Poznań: Księgarnia B. Behra, 1864.
- [74] *Russia at the Close of the Sixteenth Century. Comprising, the Treatise 'Of the Russe Common Wealth', by Giles Fletcher; and the Travels of Sir Jerome Horsey, Now for the First Time Printed Entire from His Own Manuscript*. Ed. by E. A. Bond. London: Printed for the Hakluyt Society, 1856.
- [75] SARCEVIČIENĖ, Jolita. Ką apie Lenkiją ir Lietuvą žinojo Markas Antonijus Muretas. *Lietuvos istorijos metraštis* 2004/2, 2005, p. 153–167.
- [76] *Sigismund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum Commentarii. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557*. Unter der Leitung von Frank Kämpfer erstellt von Eva Maurer und Andreas Fülberth. Hrg. H. Beyer-Thoma. München, 2007.
- [77] SŁOKA, Ewa. Obraz Wilna w twórczości romantycznych podróżopisarzy. *Wilno literackie na styku kultur*. Red. T. Bujnicki, K. Zajas. Kraków: Universitas, 2007, p. 106–115.
- [78] STANKŪNIENĖ, Vlada. International Migration in Vilnius as seen from Historical Perspective. *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Ats. red. V Stankūnienė. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995, p. 21–42.
- [79] TAMOŠIŪNIENĖ, Aušra. Pilietinio tapatumo raiška eilėse apie Vilnių (žvilgsnis į XVI–XX a. Lietuvos poetinius tekstus Vilniaus tema). *Tautinio / pilietinio identiteto reprezentacija ir formavimasis šiandien*. Straipsnių rinkinys. Sud. I. Žakevičienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 197–208.
- [80] TYGIELSKI, Wojciech. *Italians in early modern Poland. The lost opportunity for modernization?* Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, 2015.
- [81] TYGIELSKI, Wojciech. Margrabia Luigi Bevilacqua i jego misja dyplomatyczna w 1609 r. *Przegląd Historyczny*, 1999, zesz. 1, p. 19–32.
- [82] TYGIELSKI, Wojciech. Opinie nuncjuszy apostolskich na temat Polski XVI–XVII w. *Przegląd Historyczny*, 1994, t. 85 (4), p. 351–362.
- [83] TYGIELSKI, Wojciech. Polska elita władzy w świetle diariusza podróży tokańskiego ambasadora (1609). *Przegląd Humanistyczny*, 1999, t. 43, Nr. 2/3 (353/354), s. 47–55.
- [84] TYGIELSKI, Wojciech. *Włosi w Polsce XVI–XVII wieku: utracona szansa na modernizację*. Warszawa: Biblioteka Więzi, 2005.
- [85] TYGIELSKI, Wojciech. *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI–XVII w.* Warszawa: Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”, 1992.
- [86] TOLLET, Daniel. Les comptes rendus de voyages et commentaires des Français sur la Pologne, au XVIIIe siècle. *Revue du Nord*, 1975, Nr. 225, p. 133–145.
- [87] TOWNER, John. The Grand Tour. A Key Phase in the History of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 1985, Vol. 12, 3, p. 297–333.
- [88] TRILUPAITIENĖ, Jūratė. Lietuvos ir Italijos muzikiniai ryšiai XVI a. *Menotyra*, 2002, Nr. 1 (26), p. 64–69.
- [89] TRILUPAITIENĖ, Jūratė. Lietuvos ir Italijos muzikiniai ryšiai XVII a. *Menotyra*, 2003, Nr. 1 (30), p. 37–42.
- [90] TUMELIS Juozas. Pilypo Kalimacho žinios apie lietuvių kilmę. *Lietuvos istorijos metraštis* 1985. Vilnius: Mokslas, 1986, p. 94–100.
- [91] ULČINAITĖ Eugenija. Vilnius XVI–XVIII amžiaus lotyniškoje Lietuvos literatūroje. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. T. 3. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 19–40.

- [92] URBANAVIČIUS, Agnius. New Citizens of Vilnius (1661–1795). *Lithuanian Historical Studies*, 2005, t. 10, p. 67–94.
- [93] URBANAVIČIUS, Agnius. Immigration to Vilnius from the Cities Around the Baltic 1663–1795. *Riga im Prozeß der Modernisierung: Studien zum Wandel einer Ostseemetropole im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 21. Hrg. E. Mühle, N. Angermann. Marburg: Verl. Herder-Institut, 2004, p. 10–25.
- [94] URBANAVIČIUS, Agnius. The New Citizens of Vilnius from Polish Royal Prussia 1661–1795. *Europa orientalis*, 2009, Nr. 1, p. 307–336.
- [95] URBANAVIČIUS, Agnius. *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
- [96] URBANAVIČIUS, Agnius. *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.
- [97] *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis 1710–1723 metai. Diarium Collegij Societatis Iesu Ab anno 1710 ad anni 1723 septembrem exclusive.* Parengė I. Katilienė. Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- [98] WILDER, Jan Antoni. *Okiem cudzoziemca. Ze wspomnień cudzoziemców o dawnej Polsce.* Warszawa: Arkady, 1959.
- [99] WOŚ, Jan Władysław. *La relazione sulla Polonia di Giulio Ruggeri (1568).* Trento: Università degli Studi di Trento. Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche, 1993.
- [100] *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea Region in the Early Viking Age as seen from Shipboard (Maritime Culture of the North 2).* Ed. by A. Englert, A. Trakadas. Roskilde, 2009.
- [101] *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce.* T. 3. Opracował J. U. Niemcewicz. Warszawa, 1822.
- [102] ZINS, Henryk. *Polska w oczach anglików XIV–XVI w.* Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1974.
- [103] ZIOBER, Aleksandra. Przyroda ujarzmiona na terenach Europy środkowej w świetle diariuszy podróży przedstawicieli elit Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII i XVIII wieku. *Historyka. Studia Metodologiczne*, 2016, t. 46, s. 79–94.
- [104] ŽASINAITĖ-GEDMINIENĖ, Jurgita. Išeivisko gyvenimo patirtys XVIII a. pabaigos–XIX a. Lietuvoje: kitataučių įvaizdis keliautojų po Lietuvą atsiminimuose. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2011, t. 12, p. 52–58.
- [105] ŽILĖNAS, Vincas. *Vilniaus miesto prekyba XVI ir XVII a. I pusėje* [monografijos II redakcija]. Vilnius, 1962 (saugoma: Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F328–87).
- [106] КАМУНТАВІЧУС, Рустыс. Падарожжы па Літве XVI–XVII ст.: досвед італьянцаў і французай. *Беларускі гістарычны агляд*, 2003, т. 10, 1 (18), с. 59–88.
- [107] КОРБ, Иоганн Георг. *Дневник путешествия в Московию (1698 и 1699).* Перевод и примечания А. И. Малеина. Санкт-Петербург: Издания А. С. Суборина, 1906.
- [108] САГАНОВИЧ, Геннадий. Вильна в описании немецкого путешественника Самуэля Кихеля (1586 г.). *Senoji Lietuvos literatūra.* Kn. 6. *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis.* Vilnius, 1998, p. 193–197.
- [109] САГАНОВИЧ, Генадзь. Падарожжныя запісы Самуэля Кіхеля пра Горадню й Вільню 1586 г. *Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва.* Нью-Ёрк–Менск, 2009, № 32, с. 85–92.

TOMAS ČELKIS

A City by Two Rivers. Vilnius through the Eyes of Foreigners Between the Fifteenth and Eighteenth Centuries

Summary

The article examines the image of Vilnius as recorded in the texts of foreigners and foreign intellectuals who visited the city between the fifteenth and eighteenth centuries and who presented the known data about the city of Vilnius. This was a contemporary view of the city 'from the outside'. Such data allow for a more critical assessment of the historical sources about the city created by local people.

The foreign visitors were more attentive to the city's spaces, the behaviour of its inhabitants, and their daily routine. Naturally, the locals, who themselves were part of this everyday life and lived in it, were oblivious of it. Numerous stories were left behind by foreign diplomats who were visiting Vilnius on purpose or in transit. Much information was recorded by the clergy who were attracted to Vilnius by the Jesuit-founded Vilnius University. Some information about Vilnius was recorded by foreign artisans who visited the city and by various travellers who kept travel diaries. Foreign officers who had served at the court of the ruler came to the Polish-Lithuanian Commonwealth. Some of them wrote memoirs in which Vilnius was also mentioned. Surprisingly, no accounts written by foreign merchants were found during the research. More information about Vilnius is available in the works of foreign intellectuals.

In the foreigners' accounts of Vilnius, considerable attention is paid to describing the city's geographical location. Often, the city was said to be located 'by two rivers'. The descriptions of Vilnius emphasise the beauty of the surrounding area and the hills amidst which the city was situated. Narrators often described the city's built-up area and architectural features, stating that the city was mainly wooden and mentioning the few stone buildings, churches, and monasteries. The defensive brick wall of Vilnius is highlighted. The inhabitants of the city are less frequently described. Here, emphasis is placed on the multiethnic and multi-confessional nature of the city. Strangers felt comfortable and safe in Vilnius. Some newcomers found the city cheap to live in, others found it expensive and modest. Many a visitor went shopping in the city. There was interest in local craftsmanship, artisans' products, and trade. It was noted that goods were brought to the town from distant countries. The overall image of Vilnius in the eyes of foreigners was more positive than negative. The survey data and the results allow us to raise other questions and try to understand the similarities of Vilnius with other cities in the region.

Keywords: Vilnius, Grand Duchy of Lithuania, foreigners, travel writing, image, stereotype, tourism